

KISAS-I RABGÛZÎ'NİN

TAHRAN VE LONDRA
NÜSHALARINDAKİ

MÜSTENSİH
MÜDAHALELERİ

Yazar
SAFİYE ÇELEBİ ÇAM

BİDGE Yayınları

*KİSAS-I RABGŪZÎ'NİN TAHRAN VE LONDRA
NÜSHALARINDAKİ MÜSTENSİH MÜDAHALELERİ*

Yazar: SAFİYE ÇELEBİ ÇAM

ISBN: 978-625-372-807-6

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 26.08.2025

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

İçindekiler

TAKDİM	4
Giriş.....	6
İstinsah, Nüsha ve Müstensih Kavramları Üzerine.....	12
Müstensih Müdahaleleri.....	15
Tahran Nüshası.....	20
Dalgınlık / Dikkatsizlik Sonucu Gelişen Müdahaleler	20
Bilinçsiz Müdahaleler	26
Londra Nüshası	36
Dalgınlık / Dikkatsizlik Sonucu Gelişen Müdahaleler	36
Bilinçsiz Müdahaleler	46
Endek / İndek	47
Eçi	48
Tawar.....	50
Yas.....	54
Yatukçı	58
Ulma.....	59
Sonuç.....	69

TAKDİM

Eldeki bu kitap 5 yıl süren bir araştırma süreci içinde elde edilen dilsel veriler ile bu verilerin sağladığı bilgilerin dosyalara fişlenmesi ve vakti geldiğinde okuma, inceleme, düşünme gibi bir araştırma yönteminin olmazsa olmaz eylemleri sonrasında belirli bir kanaatin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır.

İlk amacımız bahsi geçen verileri makale düzleminde sunmaktır. Ancak gösterilmek istenen dilsel verilerin tümü ve araştırmada değinilmesi gerekli olan açıklamaların hepsi aktarıldığında bir makalenin niceliksel boyutunu aştığı görülmüştür. Bu durum ise çalışmanın kitap statüsüne evrilmesini gerekli kılmıştır. Çalışmanın bu derece kapsamlı olmasını sağlayan asıl motivasyon ise yıllar boyunca haşır neşir olunan *Kıyasül-Enbiyâ*'nın (KE) Tahran ve Londra nüshalarında saptanan verileri, Türkoloji alanındaki hocalarımıza ve meslektaşlarımıza tek bir kalemde bütünsel olarak sunma istencidir. Böylece burada sunulan derli toplu bilgiler, KE üzerine yapılacak başka çalışmalara kaynaklık edeceği ve yeni çalışma konularına da kapı aralayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma, Rabgûzî'nin KE'sinin Tahran ve Londra nüshalarındaki müdahalelerini ortaya çıkarmayı ve bu nüshaları icra eden müstensihler hakkında yeni bilgiler üretmeyi amaç edinir. Bu amaç doğrultusunda kitabın giriş bölümünde çalışmanın içeriği ile ilgili genel bilgiler aktarılırken, birinci bölümünde *istinsah*, *nüsha*, *müstensih* kavramları ve bu kavramların ele alınış biçimi anlatılmaktadır. İkinci bölümünde *müstensih müdahaleleri* ve çalışmada temel alınan nüshaların bu açıdan nasıl ve ne yönde ele alındığı üzerinde durulmaktadır. Üçüncü bölüm KE'nin Tahran nüshasında tespit edilen müstensih müdahalelerini kapsarken, dördüncü bölüm KE'nin Londra nüshasında tespit edilen müstensih müdahalelerini içerir. Sonuç bölümünde ise çalışma boyunca işaret edilen ve incelenen veriler üzerinden Tahran ve Londra nüshaları ve

onların müstensihleri ile ilgili ulaşılan çıkarımlar / yargılar tüm boyutlarıyla anlatılmaya çalışılmıştır.

Dr. Safiye ÇELEBİ AM

2025

Giriş

Kısas-ı Enbiyâ (KE), Rabgûzî tarafından 1310 yılında Harezm sahasında yazımı tamamlanan, muhteva bakımından da genel itibarıyla peygamber kıssalarını aktaran dinî-didaktik bir metin türüdür. Rabgûzî, yaşadığı dönemde her yerde bulunan, herkes tarafından okunan ve çokça rağbet edilen peygamber kıssalarının bir kısmının yanlış, bir kısmının da eksik olduğunu ileri sürerek kısasü'l-enbiyâ türünde bir kitap yazmaya karar verdiğini, kitabının ismini de *Kısas-ı Rabgûzî* olarak adlandırdığını ifade eder. 1310 yılında tamamlandığı bilinen Rabgûzî'nin *KE*'sinin - bugün için - orijinal metni kayıp olup, çeşitli kütüphanelerde olmak üzere birden fazla nüshası mevcuttur. Bu metnin müellif kaleminden çıkmış orijinal sureti elimizde olmasa da hem muhtevası ve kapsamıyla hem de sunduğu dil malzemesiyle öne çıkan iki nüshası mevcuttur. Söz konusu iki nüshadan biri uzun yıllar boyunca Harezm Türkçesi dil özelliklerine yönelik yapılan çalışmalara kaynaklık eden ve çoğu Türkolog tarafından hem dili hem de anlatımı yönüyle *KE*'nin en iyi nüshası olarak değerlendirilen Londra nüshasıdır.¹ Ancak yakın zamanda hem dil özellikleri hem de anlatı bağlamı yönüyle Londra nüshasının *KE*'nin en eski ve güvenilir nüshası olamayacağının yanında metin neşri için de temel el yazması niteliğinde kullanılmasının uygun olamayacağı ileri sürülmüştür (Onur, 2004: 845-846). Söz konusu çalışmada ileri sürülen bu sava karşı “Günümüzde Türkoloji Öğretiminin İçinde Bulunduğu Sorunlar – V” başlıklı araştırma yazısında Tahran nüshasındaki dilsel veriler referans gösterilerek karşı sav üretilmiştir (Ata, 2025).

KE'nin yukarıda atıfta bulunulan diğer bir nüshası ise Tahran nüshasıdır. “Rabguzi'nin Kısasü'l Enbiyasının Tahran Nüshası” başlıklı araştırma yazısında nüshanın materyali ve yazım biçimiyle

¹ Harezm Türkçesinin dil özelliklerini yansıtmaması bakımından eserin en iyi nüshası tıpkıbasımından çalıştığımız bu (Londra) nüshasıdır” (Ata, 2019: 22); “Metin esas olarak Londra nüshasına dayanır. Eğer Londra nüshasının bir kısmı eksikse veya Londra nüshası yetersizse, mesela bozuk görünmesi gibi, diğer nüshalar ancak o zaman kullanılır ya da diğer nüshalara başvurulur. Buradaki ölçüt anlatı içeriğinin sağlamlığıdır” (Boeschoten, 2015: XXIV).

ilgili birtakım bilgiler sunulmakla beraber nüshanın başlangıcından (1b ile 3b arasını) ve sonundan (394b) birkaç varığın transkripsiyonlu aktarımı da yapılmıştır (Cin, 2010). Nüshanın transkripsiyonlu aktarımının tamamı ise *Kıyasü'l-Enbiyâ (Rabgûzî) Transkripsiyonlu Metin, Tahran ve Londra Nüshaları Arası Eş Anlamlılık* başlıklı doktora tez çalışmasında yer almaktadır (Çelebi Çam, 2024). Bu çalışmaya dayanarak nüsha 394 varak olup, sayfalar genellikle 19 satır şeklinde organize edilmiş olsa da sayfaların yer yer 8, 15, 16, 17, 20 satırlar hâlinde de düzenlendiği takip edilmektedir. Nüsha *KE*'nin mevcut diğer nüshalarıyla kıyaslandığında, arkaik özellikleri yoğun biçimde barındırması yönüyle araştırmacıların dikkatini üzerine çeker. Şunu önemle belirtmek gerekir ki Rabgûzî'nin *KE*'sinin neredeyse tüm nüshalarına vâkıf olan ve bu yönde çeşitli çalışmalar yürüten Prof. Dr. Aysu Ata ve Prof. Dr. Hendrick Boeschoten, Tahran nüshasının öne çıkan bu özelliğine rağmen kendilerine ait metin çalışmalarında ortak refleks göstermesi dikkate değer bir durumdur. (krş. Ata, 2019; Boeschoten, 2015) Bu ortak refleks, her iki bilim insanının da Tahran nüshasını kendi metin neşirlerinde temel nüsha niteliğinde kullanmayıp, bu nüshayı sadece Londra nüshasının eksik ya da anlaşılmayan yönlerinin tamamlayıcısı olarak ele almasıdır.

Boeschoten, çalışmasının giriş bölümünde *KE*'nin telif tarihinden en az 150 yıl sonra yani 15.yy'ın ilk yarısı dolaylarında Londra nüshasının istinsah edildiğini, Tahran nüshasının da Londra nüshasıyla ya aynı yaşta ya da daha eski olabileceğini ileri sürer, hatta Tahran nüshasında takip edilen eskicil öğelerin yoğunluğunun, onun müellif hattına daha yakın olduğu manasına gelmeyeceğini de vurgular (2015: XX-XXIII). Ali Cin, “Tahran nüshasındaki dilsel özelliklere dayanarak, nüshanın en az Londra nüshası kadar eski olduğunu” ifade eder (2010: 244). Samet Onur ise Tahran nüshasının Londra nüshasından hatta *KE*'nin diğer tüm nüshalarından daha eski olduğuna dair düşüncelerini şu ifadelerle aktarır: “ms.T'de 14. yüzyıldan daha sonraya tarihlendirilebilecek tek bir dilsel özellik bile bulunmamaktadır. Bu nedenle, ms.T'nin Taşkent nüshasından daha eski olduğu konusunda hiçbir şüphe yoktur” (2024: 849). Ata ise Tahran nüshasında tespit ettiği dilsel verileri referans göstererek konuya şöyle açıklık getirir:

Tahran nüshasının yazıldığı coğrafya Moğol etkisinin ortadan kalktığı dönemler olması olasıdır. Bu sebeple Tahran nüshası müstensihinin bu opaklığı, onun kendi içinde bulunduğu dil kullanımlarını olduğu gibi yansıtmadığı, belki de bilerek saklama gayretinde olduğu izlenimini oluşturur (2025: 78).

Ata'nın ileri sürdüğü bu sav, çalışmanın araştırma sürecinde tespit edilen ve aşağıda temas edilecek dilsel tanıklarla da desteklenmektedir.

Yukarıda takip edildiği üzere alan araştırmacılarının her iki nüshanın istinsah tarihi üzerine yaptıkları farklı değerlendirmelerin ana kaynağı nüshaların ne zaman, nerede ve kimler tarafından istinsah edildiğini gösteren ketebe kayıtlarının eksikliğindedir. Bu tür araştırmalarda bir nüshanın olası müellif hattına yakın olmasıyla onun istinsah tarihi arasındaki korelasyonun mutlak surette aynı yönde olmayacağının ayırt edilmesi ve bu kavramların birbirinden ayrı da değerlendirilebileceğinin göz önünde tutulması gerekir. Daha açık bir ifadeyle herhangi bir nüshanın olası müellif hattına olan yakınlığı tespit edildiği takdirde o nüshanın telif tarihine yakın bir zamanda istinsah edilmiş olmasını garanti edici değildir ya da eserin telif tarihinden daha uzak bir zaman diliminde yazılan bir nüshanın dil ve anlatı yönüyle *olası müellif hattına* yakınlığı da imkânsız görülmemelidir. Çünkü bu durum, dönemin dil kullanımının elinde orijinal metnin ya da olası müellif hattını yakından takip eden bir nüshanın varlığına, bu nüshayı çekimleyen² müstensihin eski dile olan hâkimiyetine, bilgi birikimi ve uzmanlığına, nüshayı hangi motivasyonla çekimlediğine bağlı biçimde değişkenlik gösterecektir. Bu tür değişkenler göz önüne alınarak nüsha incelemesi yapıldığında araştırmacılar tarafından benimsenen, “müstensih nüshayı çekimlerken dönem konuşurlarının anlayamayacağı bir yapıyı kullanmaz ya da kullanmayı tercih etmez” düzlemindeki genel yargılara karşın istisnaların da olabileceği düşünülmelidir. Konuya şu açıdan bakılırsa müstensih o

²Yazı boyunca genellikle *çekimleme* terimi kullanılacaktır. Bunun temel nedeni *koplayama* kavramının birebir yazma eylemini çağrıştırması ve müstensih faktörünü gölgelemesi olarak ifade edilebilir. Ancak bazı durumlarda terimin söz konusu çağrışımından yararlanmak için *kopyalama* terimi de kullanılacaktır.

dönemin filoloğu, dile meraklı bilgini ya da nadir eser koleksiyoneri vb. bir kişi olabilir. Bu durumda onun asıl motivasyonu eline ulaşan nüshayı korumak ve onu olduğu gibi muhafaza etmek olacaktır. Böylece müstensih, kendi döneminin doğrudan muhataplarının kullandığı fonetik, morfolojik ya da leksik özelliklerden bilhassa kaçınmaya ve kendinden önceki dile hâkimiyeti oranında istinsah ettiği metnin orijinal hâlini korumaya odaklanacaktır. Bu tür durumları ayırt edebilmek için nüshada kullanılan dilin biçimsel ve içeriksel düzleminin çok dikkatle / titizlikle takip edilmesi gerekir. Çünkü böylesi durumlarda müstensihin motivasyonu her ne kadar kendi kullandığı dili perdelemek ve metnin orijinal dilini ya da kendi dönemine göre eskiye dönük dili muhafaza etmek olsa da dalgınlıkla, istemsizce, alışkanlıkla ya da zorunda kalarak (mesela satır sonuna sığmıyorsa ya da satır sonuna denk geldiğinde kendi semantik belleğinde kodlu olan daha kısa varyantı kullanması gibi) kendi dil grubuna ya da dönemin dil kullanımına ait nüveleri nüshaya aksettirmesi mümkündür.

Bu noktada çalışmanın ana iskeletini oluşturan Tahran nüshasından örnek vererek söz konusu konuyu daha somut hâle getirebiliriz. Mesela Tahran nüshası müstensihi nüshayı çekimlerken **koyun** göndergesi için daima **koy** göstergesini kullanır, buna karşın “koyunlara bakan kişi / koyun çobanı” kavramını ifade etmek için **koy+çı** yerine - bir yer hariç - daima **kon+çı** yazmayı tercih ettiği gözlemlenir. Bu durum ilk bakışta müstensihin dil kullanımında meslekî terim niteliğinde **konçı** sözcüğünün var olduğunu, terimsel bir ifade olduğu için bu şekilde kalıplaşarak kullanımının sürdüğü düşünülebilir. Hatta nüshanın tamamında **konçı** varyantının geçtiğine dair bir izlenim bile oluşabilir. Ancak müstensih nüshada tek yerde ve satır sonuna denk gelen kısımda **koyçı** sözcüğünü yazması konuya başka bir boyut kazandırmaktadır: “**Andın keçti, Nînevâka yawuşti erse bir koy- (9) -çını kördi, andın sût qoldı. Konçı aydı: Yûnus bizing aramızdın kitgelü kökdin yağmur yağmas, yerdin ot ünmes, koylarımızning süti qurıdı.**” (248a/8-10) Tanıklanan bu dilsel veri aslında Tahran nüshası müstensihinin **koyçı** varyantını bildiği, dilde de kullanabildiğine işaret eder. Bu da - nüshanın tamamı da göz önüne alındığında - müstensihin belirli bir amaç doğrultusunda bilinçli olarak **koyçı** varyantını kullanmaktan

kaçındığını düşündürür. Böylece bu durum, müstensih'in aslında kendi dil grubunda ya da dil kullanımında mevcut olmayan *konçı* göstergesini, kopyaladığı metinde geçmesi dolayısıyla aynen istinsah ettiğine işaret etmektedir.

Yukarıda sunulan örneklerle aslında nüshaların istinsah edilmesini sağlayan motivasyonun ne derece önemli olduğu gösterilmek istenir. Bunun göz ardı edilmesi durumunda, nüshalar üzerine yapılan inceleme çalışmalarında anlamlandırılmayan ya da muğlak kalan her sözcüksel ögeye karşı salt eskicil olan ya da öyle olduğu varsayılan dilsel öğelerle çözüm üretilir (krş. Onur, 2024)³.

³ Tahran nüshası 60b/7-8 numaralı bağlamda geçen **بوق ايتيب** sözcüksel öge daha eskicil olduğu iddiasıyla *DLT* kaynak gösterilerek **buk itip** şeklinde okunmuştur (Onur, 2024: 862-63). Kaşgarlı, **buḵ it-** ifadesinin “içi boş bir nesnenin düşmesi üzerine duyulan ses”in tanımlanması için kullanıldığını kaydeder (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018: 401). Türkiye Türkçesi dil kullanıcıları için *buk* göstergesinin daha iyi anlaşılması sağlamak adına söz konusu sözcüğü **pat (pat etti)** yansıma sözcük (onomatopoeic word) olarak aktarabiliriz. **buḵ it-** ifadesi Kaşgarlı'nın ilettiği göndergesel anlam ile bağlama yerleştirildiğinde, bağlamın anlamsal içeriğiyle örtüşmediği göze çarpar. Kanaatimizce bu bağlamda geçen **بوق ايتيب** anlamsal birim **boḵ it-** olarak okunmalıdır. Ayrıca bağlamda geçen **urdur-** eylemi Onur tarafından “**make somebody hit / vurdurmak**” olarak anlamlandırıldığı da takip edilir; ancak tarihî dönemden aşına olunduğu üzere **urdur-** eylemi “**koydurmak, yerleştirmek**” göndergesiyle kullanımı yaygındır ve esasen 60b/7-8'de tanıklanan **urdur-** eylemi, bağlam içinde “koydurmak, yerleştirmek” göndergesiyle kullanılmıştır.

Tüm bu bilgiler ışığında bu bağlamda geçen sözcüksel ögenin **boḵ it-** olarak okunması önerilmektedir: “anda kiḏin (Nemrud) burnıḡa **ḡibgün** kirdi yana tört yüz yıl anda turdı. Kim ḡatıḡa kirse boḵ itip anı urdurur erdi” Bu bağlam Türkiye Türkçesine şu şekilde aktarılabilir: “Daha sonra Nemrud'un burnuna sinek girdi, orada 400 yıl durdu, kim Nemrud katına girse (Nemrud) dışkı yaptı, onu (burnuna) koydururdu.”

Bu şekilde okunduğunda bağlamın anlamsal bütünlüğü de sağlanmış olur. Çünkü bilindiği üzere **sinek (ḡibgün)** doğası itibarıyla dışkı ile meşgul olan bir hayvan türüdür. Böylece o dışkı ile meşgul olurken Nemrud'a acı vermeyi de durduracağı için Nemrud burnuna dışkı koydurur. Sonuç olarak önerilen okuma biçimi hem bağlama neden sonuç ilişkisi yönüyle uyum sağlamakta hem de araştırmacının bakış açısına göre *DLT*'de tanıklanması yönüyle eskicil / arkaik bir öge niteliği de taşımaktadır.

Eldeki bu çalışmada araştırmamızın konusunu oluşturan dil yadigârlarını (Tahran ve Londra nüshaları) objektif biçimde ele alarak bir değerlendirmede bulunmak temel hedefimiz olmuştur. Bu hedef doğrultusunda *müstensih* ve *nüşha* kavramlarının algılanış biçimi değer kazanmaktadır. Böylece nüshaların objektif olarak incelenmesini ve çok boyutlu biçimde irdelenmesini sağlayan *müstensih* ve *nüşha* kavramlarına olan yaklaşım biçimidir. Bu sebeple eldeki çalışmayı şekillendiren ve çalışmanın derinleşmesini sağlayan *istinsah*, *nüşha* ve *müstensih* kavramlarına olan yaklaşımımız bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

Şunun önemle altını çizmek gerekir ki Londra nüshası müstensihinin *boğ it-* eylemini bilmemesi ya da anlamlandıramaması söz konusu olamaz (krş. Onur, 2024: 862-863). Bu nedenle Londra nüshasının bu kısmını bir tür bilinçsiz müdahale olarak tanımlamak doğru bir sonuç üretmez. Burada Tahran nüshasındaki versiyonun olası müellif hattıyla paralel olduğu varsayılırsa, Londra nüshası müstensihinin bağlamın bu noktasında *tüf* “tükürük” sözcüğünü kullanmayı tercih etmesi onun ancak metne bilinçli müdahalede bulunduğunu gösterir: L.44v/15: “Anda kedin burnına kirdi, yana dört yüz yıl anda turdı. Kim katına kirse **tüf kılıp** anı urdurur erdi, anın birle tınmasa yumruk birle urdurur erdi.” (Ata, 2019: 101) Çünkü bu nüshan müstensihlerinin argo ifadelerden kaçındığı gözlemlenmektedir. (T. *köt* 362b/1 ~ L. *soğ* 226r/2 gibi)

Tahran nüshasında 85a/12-15'deki *DLT* ifadesi *DLT*'de geçmesi ve arkaik bir sözcük olması gerekçe gösterilerek *ul* “temel, duvar temeli” olarak okunması teklif edilmiştir ve şöyle aktarılmıştır: “Anda kedin ul tepesinde ruham taşı birle tam kopardılar (ms.T 85r/15) Then they built a roof of marble stones **on the foundation**” (Onur, 2024: 864). Söz konusu okuma önerisini Türkiye Türkçesine birebir şöyle çevrilebilir: “Sonra **temelin üzerine** mermer taşlardan bir çatı inşa ettiler.” Bu şekildeki bir çeviriyle belki mikro ölçekte anlamsal boşluk ya da mantıksızlık doğrudan fark edilmeyebilir; ancak bağlamın öncesi ve sonrasıyla bakıldığında anlatının akışında tutarsızlık ortaya çıkar. Bu tutarsızlık ilerleyen bölümde ayrıntılı olarak aktarılacaktır. Ancak burada kısaca değinmek gerekirse Tahran nüshası müstensihisi dalgınlık bir sözcüğü atladığı Londra nüshasıyla açığa çıkar: “Anda kedin ol [taş] tepesinde ruham taşı birle tam kopardılar” (85a/112). Böylece “o taş tepesinde (yani taşların yığılmasıyla oluşan **tepecikde**) mermerle bir **duvar** inşa ettiler.” ifadesi bağlamın bütünüyle uyum sağlar. Burada sadece iki örnek sunulmakla yetinilecektir; zaten bu iki örnek de yukarıda değinilen hususu açıklayıcı öze sahiptir.

BÖLÜM 1

İstinsah, Nüsha ve Müstensih Kavramları Üzerine

İstinsah teorik açıdan şöyle betimlenir: “Arapça nesh kökünden türemiş olan istinsâh bir kitabın yahut yazılı bir metnin nüshasını çıkarmak onu harfi harfine kopya etmektir” (Bozkurt & Kaya, 2001: 369). O hâlde bu tanımdan yola çıkarak “bir metni harfi harfine kopya eden kişiye de müstensih” denmelidir. Bu teorik betimlemeye karşın pratikte müstensihlerin uzun bir zamana yaydıkları ya da yaymak zorunda oldukları yazma eyleminde bir metni harfi harfine kopya etmesi ne kadar mümkündür? Ya da bu soru şöyle de sorulabilir: Müstensihlerin kendi dönemlerinde kitapları / metinleri birebir kopyalamalarını destekleyecek ya da onları zorlayacak bir gelenek mevcut muydu?

Yukarıdaki soruların yanıtlarına geçmeden önce istinsah etme geleneğine oldukça yabancı kalınan bir çağ içinde yaşadığımızı anımsamak gerekir. Bu yabancılaşma dolaylı olarak araştırmalarda “bir eseri kopya eden kişi” için genellikle tek bir terim kullanımına yol açmaktadır. Hâlbuki o dönemin istinsah geleneğinde farklı adlandırmaların da var olduğu bilinir. Nüshaları çekimleyen kişiler için “başlangıçta kâtip veya verrâk denilirken sonraları nâsih, nessâh, müstensih gibi adlar verildiği” (Bozkurt & Kaya, 2001: 369) belirtilir. İsmail Erünsal (2022) Türk Maarif Ansiklopedisinde yazdığı “İstinsah” maddesinde VII-IX yy. arasında kitap çoğaltma işini yüklenen kişilerin verrâklar, müstemliler ve talebeler olduğunu,

daha sonra bu yazma işinin profesyonelliğe doğru evrildiğini, böylece bunun bir meslek hâline dönüştüğünü, bunu meslek olarak icra edenlere de “müstensih” dendiğini kaydeder. Böylece bir metni tekrar yazarak çoğaltma işinin bir meslek hâline dönüşmesi onun zaman içinde belirli kural ve kaidelere bağlanmasını sağlamıştır. Mesela bu kaidelerden biri, müstensihin kendisiyle ilgili aktardığı bilgilerle birlikte nüshayı nerede, ne zaman ve niçin kopyaladığının yer aldığı istinsah kaydıdır. “Bu kültür dairesinde müstensihlerin istinsah kaydı düşebilmesi için icazet sahibi olması gerektiği, icazet sahibi olmayanlarınsa temayül gereği istinsah kaydına imza koymadığı belirtilir” (Bozkturt & Kaya, 2001: 369). Böylece verrâk veya öğrencilerden öte müstensihlerin dahi aynı vasıf, kültür, eğitim veya entelektüel birikime sahip olmadığı ve onların yekpare bir bütün olarak algılanmasının hatalı olacağı sonucuna ulaşılır.

Yazma eser geleneğinde hem *telif kaydı* hem de *istinsah kaydı* için kullanılan genel terim *ketebe/ferağ kaydı*dır. Sami Arslan ketebe kayıtlarının önemini “yazma eserlerin hikâyesini vermesinin yanında örneğin müellif ya da çoklukla müstensihlerin toplumsal rolleri, iletişim ağları, nüshaların üretim mekânları üzerinden bilginin dolaşımı gibi başka yan okuma fırsatları da sunmasına” (2014: 4) bağlar. Böylece ketebe kayıtları aslında sıradan, alelade karşılanabilecek bir gelenek olarak addedilmemelidir. Esasen bu kayıtlardan yola çıkılarak “metni icra eden ya da yeniden icra eden kişinin ismini, künyesini, lakabını, mesleğini, medeni hâlini, ilmi çevresini, aile bağlarını, hâlet-i rûhiyyesini, ideolojisini, ekonomik durumunu ve sair başka şeyleri de öğrenebilmekteyiz” (Arslan, 2019: 20). Atıfta bulunulan bu bilgiler, nüshaları araştıran dilbilimciler için paha biçilemez ciddi verilerdir. Çünkü bu tür bilgiler, bir eserin farklı nüshaları arasında tespit edilen dilsel değişikliklerin nedenlerine dair somut çıkarımlar yapılmasını, onların tasnif edilmesini, dilde art zamanlı değişimlerin ne yönde gerçekleştiğinin gözlemlenmesini sağlar.

Yukarıda ketebe kaydı olgusuna ve onun biz dolaylı muhataplar için ne derece önemli olduğuna değinilmesindeki asıl sebep bu çalışma çerçevesinde ele alınan her iki nüshanın bazı noktalardaki muğlaklıklarının ve sorunlarının ana kaynağına işaret etmektir. Bu

yüzden - yukarıda da görüldüğü üzere - söz konusu nüshalarla ilgili alan yazında farklı öneriler ya da iddialarla karşılaşmaktadır. Bu çalışmada ise Tahran ve Londra nüshalarının müstensihlerinin metne uyguladıkları müdahaleleri üzerinden örüntüsel veriler elde edilerek nüshalara dair tespit edilen bazı muğlaklıkların berraklaştırılması ve müstensihlerle ilgili yeni bilgiler üretilmesi amaçlanır. Bu durumda ilk elden bu kitabın yazımına yön veren *müstensih* ve *müdahale* kavramlarına bir sonraki bölümde temas edilecektir.

BÖLÜM 2

Müstensih Müdahaleleri

Müstensih en temelde bir birey olup kendine ait bireysel dili olan kişidir. Bireysel dil, kişinin yaşadığı coğrafya, edindiği bilgi birikimi, sahip olduğu kültür seviyesi, ait olduğu sosyal sınıfı, yaşı ya da edindiği tecrübelerin harmanlanmış hâli olarak betimlenebilir. Bu özelliklere bağlı olarak her müstensih nüşhayı istinsah etmedeki motivasyonu, tutumu ve tavrı da değişkenlik gösterecektir. Bu bakış açısıyla hareket edildiğinde müstensih istinsah ettiği nüşhaya mutlak itibarla bireysel dilini yani idyolektini yansıtacağı sonucu elde edilir. Bu bakış açısıyla konuya bakan Arslan, nüsha kavramını müstakil bir telif olarak değerlendirir ve hatta her bir nüşhaya müstakil bir adlandırma yapılmasının da hata olmayacağını ifade eder (2019: 5). Böylece müellifin ön planda tutulup önemsendiği geleneksel yaklaşımdan uzaklaşılır ve müstensih metnin yeniden yaratıcısı kabul edilir. Dilbiliminde bu yaklaşım “müstensih performansı” ya da “icracı olarak müstensih” (Usta, 2023) şeklinde adlandırılmaktadır.

Usta'nın doktora araştırmasında “iletişimsel istinsah faaliyeti ve müstensih performansı” yaklaşımıyla ilgili aktardığı bilgiler dikkate değerdir:

Müstensih performansı, bir müstensih geleneğe dayalı bilgisi aracılığıyla istinsah ettiği el yazmalarında oluşan çeşitlenmeler ile yeniden

retme/işleme (reworking) bahsi ele alnrken icat edilmiş bir kavramdır. Müstensih, istinsah sürecinde metinlere etki eden bir aracı ve varsayılan seyirci/dinleyicilerle iletişim içinde olan bir icracıdır (2024: 171-172).

Yukarıdaki bilgiye binaen mstensihe yüklenen performans yaklaşımı, müstensihi artık mekanik bir kopyacı algısından kurtarır ve istinsah sürecinde ortaya çıkan ürünün icracısına yani metni yeniden üreten kişiye dönüştürür. Usta tarafından istinsah süreci ise yine aynı çalışmasında Ŗu Ŗekilde açıklanır:

Müstensih için istinsah edeceği metin işlevsel açıdan bir “n-metin”, bir tür “harici bellek”tir. Müstensih, senkronize olarak bir yandan okuduğu metni hafızasına alırken bir yandan da dilbilimsel ve formüllere dayalı kompozisyonel becerilerinin (ve varsa ek fikirlerinin) katkısıyla iselletirilmi bir kombinasyon eşliğinde ortaya koyduğu yeni metni nüshasına aktarır (2014: 176).

Dilbilimcilerin ileriye srdğu bu teorik yaklaşım yazma eserlerin nüshaları arasındaki eitlenmeler, değişiklikler ve farklılıklara dayalı olarak geliştirilmiştir. Bu teori özünde, “müstensihler bir eseri harfi harfine istinsah eden basit birer mekanik kopyacı olsaydı, o zaman nüshalar arasında gözlemlenen değişiklikler ve farklılıklar da var olmazdı”, fikrini savunur. Bu hususta Arslan’ın (2019) alımasında, Osmanlı sahasında farklı yüzyıllarda üretilmiş nüshalardan pek çok örnek sunulması, konuyu daha somut hle getirmektedir. O hlde aynı eserin nüshaları arasında takip edilen eitlenmeler ve farklılıklar müstensih kaynaklı olduğuna göre müstensihlerin metne müdahalelerinin ne boyutlarda olabileceği ayrı bir soru(n) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu soruya cevap verebilmek için öncelikle müstensihlerin nüshaları değiştirme gücünün ve sınırının kavranması gerekir ki bu noktada öncelikle “müstensihlerin kitapları / metinleri birebir kopyalamalarını destekleyecek ya da onları zorlayacak bir istinsah geleneği var mıydı?” soruna yanıt aramak lazım gelir.

Yukarıdaki sorunun cevabı Arslan'nın (2019) *Bilgiyi İstinsahla Çoğaltmak* adlı çalışmasında sunduğu örnekler ışığında “hayır”dır. Çünkü bu çalışma, müellif / müstensihlerin eseri okuyanlara ya da istinsah etmeye niyetlenen başka müstensihlere metinde gördükleri ya da rastladıkları hataları ve eksiklikleri düzeltmelerine yönelik hitapları tanıklar. Bu tür hitaplarla eser üzerinde değişiklik yapma yetkisinin tanındığı görülür (Arslan, 2019: 51-56). Müstensihlerin metne müdahalede bulunma durumunun ise İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren görülen bir temayül olduğu takip edilir (Erünsal, 2022). Böylece varrâkların ya da müstensihlerin metne uygulayacakları müdahaleler konusunda sınırlandırılmadığı gibi müstensih müdahalelerinin yadırganmadığı ve kınanmadığı da anlaşılır. Bu şartlar altında müstensihlere tanınan geniş yetki, onların istinsah performanslarını da kaçınılmaz şekilde doğrudan veya dolaylı yönde etkileyeceğini öngörmek mümkündür. Yavuzarslan “Türk Dilinin Tarihî Sözvarlığı Açısından Yazma Eser Nüshaları” başlıklı makalesinde *Musa bin Hacı Hüseyin'in el-İzniki'nin Munebbihu'r-Rakidin* adlı eserinin farklı yüzyıllarda istinsah edilen nüshalarını karşılaştırarak nüsha farklılıklarını tetikleyen etkenleri 6 ayrı başlıkla sınıflandırır. Yavuzarslan bu sınıflandırmayı yaparken de nüsha farklılıkları üzerine çalışan araştırmacıların ele aldıkları nüshalara bağlı biçimde bu maddelerin artması ya da azalmasının mümkün olacağını ifade eder (2009: 224). Onun söz konusu yargısı, nüsha farklılıkları üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde daha iyi idrak edilir. (krş. Ateş, 1940-42; Buluç, 1964; Tekin, 1979; Değirmenci, 2008; Yavuzarslan, 2009; İnce, 2011; Pehlivan, 2014; Arslan, 2019)

Yukarıda referans gösterilen çalışmalardan biri olan Gönül Tekin'in (1979) makalesinde aynı eserin nüshaları arasındaki farklılıklara yol açan etkenler iki ana başlıkta toplanır. Tekin, nüsha farklarının nüshayı istinsah eden dil kullanımının “dalgalılığına” ya da “eski yazıya hâkimiyetinin, edebiyat ve diğer kültürel alanlardaki bilgisinin derecesine” bağlı olduğunu ileri sürer ve makalesinde birinci etkenden ziyade ikinci etkenin üzerinde durarak onun niteliksel açıdan iki farklı yönde geliştiğini ileri sürer (1979: 312; akt. Yavuzarslan, 2009: 223).

İlki, müstensih'in istinsah eylemi esnasında okuyamadığı ya da anlamlandıramadığı kelimeleri bağlamdan hareketle yorumlama ya da taklit etme suretiyle ortaya çıkmaktadır. Bu tür durumlarda müstensih metne “bilinçsiz müdahale”de bulunmuş olur. İkincisi, müstensih nüshayı istinsah ederken bağlamda karşılaştığı kelime ya da ifadeleri kendi bilgi birikimi, dile hâkimiyeti, edebî kaygısı ya da ideolojik tutumuna göre daha münasip bulduğu kelime ya da kelime gruplarıyla değiştirmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu türden durumlarda ise müstensih metne “bilinçli müdahale”de bulunmuş olur (Tekin 1979: 312; akt. Yavuzarslan, 2009: 223).

Bu doğrultuda müstensih müdahaleleri “bilinçli müdahaleler” ve “bilinçsiz müdahaleler” olarak ayrılrsa da her iki müdahale türü de yeniden üretilen metnin parçasıdır. Çünkü her iki türlü müdahale biçimi de dönem konuşurunun zihinsel süreci sonunda gerçekleşir. Böylece müstensih'in bilinçli müdahaleleri kadar bilinçsiz müdahaleleri de müstensih performansının bir parçası olarak kabul edilir. Buna koşut biçimde “metinde karşılaşılan ifadeler okunamadığı ya da anlamlandırılmadığı zamanlarda benzetme ya da yorumlama suretiyle yapılan müdahalelerin yanı sıra görmezden gelinerek atlanan yapılar da müstensih performansının bir parçası hâline dönüşür” (Usta, 2023: 702). Sonuç olarak nüsha ve müstensih olgularına bu açıdan yaklaşıldığı zaman aslında dilbilimin temel aldığı dil olgusu düzleminde hareket edilir.

Buraya kadar açıklanan müstensih ve müdahale kavramlarının içeriksel boyutu, bu çalışmada mukayeseli biçimde incelenen her iki nüshaya ve onların müstensihlerine olan bakış açımızı aktarmaktadır. Bu sebeple çalışma boyunca ele alınan nüshalar **değerli-değersiz, hatalı-doğru** gibi bilimsellikten yoksun kısır tartışmadan uzak tutulacaktır. Hayalî ölçüde kusursuz müellif hattı arayışına da girilmeyecektir. Bu sebeple çalışma boyunca *olası müellif hattı* ifadesi kullanılmaktadır. Çünkü “müellif, eserini yazarken bir hata yapmış ve sonradan da müstensihler tarafından bu hata düzeltilmiş ise burada özgün nüshaya ulaşıldığından bahsetmek ne kadar doğru olur” (Ateş, 1942: 256; akt. Ercan, 2018: 150). *Dede Korkut* nüshalarını karşılaştırmalı çalışan Pehlivan'ın nüsha ve

müstensih kavramlarına yaklaşımı konuya olan bakış açımızla örtüşmektedir:

Uzun zaman tam anlamıyla değerlendirilmemiş; müstensihler, sadece “hatalı-doğru” ikilemi içerisinde konu edinilmiş, bu zümrenin metinler üzerindeki diğer etkileri göz ardı edilmiştir. Fakat onlar, biz kabul edelim veya etmeyelim, vardılar ve onların süzgecinden geçmiş metinleri değerlendirmek durumundayız. O hâlde bu durumu kabullenip müstensihlerin metinler üzerindeki etkilerini incelemek gerekmektedir (2014: 111).

Buraya kadar aktarılan bilgilerin sunduğu bakış açısıyla ilk olarak anlatı bağlamının sunduğu imkân dâhilinde *KE*’nin Tahran ve Londra nüshasında gözlemlenen sözcüksel farklılıklardan yola çıkılarak aksaklıklar, kopukluklar ya da eksiklikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte her bir nüsha kendi bağlamsal bütünlüğü içinde dikkatle okunmaya çalışılmış, tespit edilen aksaklıklar veya eksiklikler diğer nüshayla kıyaslanmıştır. Bu mukayeseli inceleme, nüshalar arası farklılıkların müstensihlerin dikkatsizliği ya da dalgınlığı sonucunda mı ortaya çıktığına yoksa müstensihlerin dile hâkimiyetleri, bilgi ve kültür birikimlerine bağlı biçimde mi ortaya çıktığına somut veriler sunar ve bu veriler vasıtasıyla belirli yönde çıkarımlar yapılmasına imkân sağlar. Ancak araştırma süreci boyunca saptanan farklılıkların tümünün nedenini ve mantığını açıklamak maalesef çalışmanın niceliksel sınırını aşmaktadır. Bu sebeple nüsha müstensihlerinin bilinçsiz müdahalelerinden en çarpıcı ve ilk bakışta kolayca anlaşılmayacak, bu açıdan da açıklanmaya muhtaç görünenler tek tek ele alınarak anlatılacak, tespit edilen diğer müdahaleler ise belirli ana başlıklar altında bir liste hâlinde gerekli dipnotlarla sunulacaktır.

Kitabın sonuç bölümünde ise çalışma boyunca referans gösterilen farklılıklar üzerinden nüsha müstensihlerinin dile hâkimiyetleri, bilgi ve kültür birikimleri, onların istinsah sürecinde sergiledikleri tavır ve tutumları, müstensihlerin performansları sürecinde gösterdikleri refleksler, onların bu reflekslerini tetikleyen motivasyonları üzerine yargılara varılmaya çalışılacaktır.

BÖLÜM 3

Tahran Nüshası

Tahran nüshası müstensihinin bilinçli müdahaleleri haricinde onun istinsah sürecinde metne yansıttığı farklılıklar bütüncül olarak değerlendirildiğinde şu şekilde tasniflendirilebilir.

Dalgınlık / Dikkatsizlik Sonucu Gelişen Müdahaleler

Müstensihinin dalgınlığı ya da dikkatsizliği sonucunda nüshada ortaya çıktığı öngörülen farklılaşmalar veya çeşitlenmeler şu şekilde tespit edilmiştir:

	Tahran Nüshası	Londra Nüshası
1.	T.17a/14 ⁴ : Tün itmişde kidin, ol biş yapurğakda birisin keçik yêdi kindikinde yıpar boldı, birini uđ yêdi ‘anber boldı, birini arı yêdi ‘asel boldı, birini pîle kırtı yêdi çigin boldı, birini Ādem yerke	L.12v/13 ⁵ : Tā tang atmışdan kêdin ol bēş yapurğakdan birin keyik yêdi yıpar boldı, birin balık yêdi ‘anber boldı, birin aru yêdi ‘asel boldı, birin kırt yêdi yipek boldı, birin Ādem

⁴ Bu çalışmada *KE*’nin Tahran nüshasına dair referans gösterilen tüm bağlamlar Dr. Safiye Çelebi Çam’ın (2024) doktora tez çalışmasına aittir.

⁵ Bu çalışmada *KE*’nin Londra nüshasına dair referans gösterilen tüm bağlamlar Prof. Dr. Aysu Ata’nın (2019) çalışmasına aittir.

tikti mamuk boldı, kıyāmetka tegi oğlanlarına kürk boldı	yerge tikdi yüng boldı, kıyāmetga tēgi oğlanlarına kefen boldı (Ata, 2019: 52).
---	---

Yukarıdaki bağlam insanların tabiatıta bir dereceye kadar hazır buldukları ve itibar ettikleri nesnelerin nasıl oluştuğunu dini açıdan dayanaklandıran bir tür efsanevi anlatıdır. Bu anlatının özünde *yıpar*’ın *kedik*’ten, *’asel*’in *arı*’dan, *çigin*’in *pīle kurtı*’ndan, *mamuk*’un topraktan elde edilmesi dil dışı dünyanın neden sonuç ilişkisiyle uyumluyken, *’anber*’in *uđ* “sığır”dan elde edilmesi dil dışı dünyanın gerçekliğiyle örtüşmemektedir. Çünkü *amber*, “amber balığı da denilen en büyük balına ada balığının bağırsaklarında teşekkül eden bir sindirim artığıdır” (Erdem, 1991: 7). Bu bilgi, Londra nüshası eş-bağlamında geçen *balık* sözcüğünün kullanımıyla da örtüşür. Burada sunulan her iki veri de Tahran nüshası müstensihinin kuvvetle muhtemel bağlamda *uđ* sözcüğünü dalgınlık ya da dikkatsizlik sonucu yazıldığı fikrini oluşturur. Bu fikri sağlayan temel etkenler, müstensihin *balık* sözcüğünü defalarca nüshada kullanmış olması ve dönemin okur-yazar statüsündeki bir kişi olarak dönemin kıymetli ürünü *’anberin* neyden elde edildiğini bilmeme ihtimalinin ise düşük olmasıdır. Hatta Tahran nüshası müstensihinin yukarıda aktarılan bölümün başlangıcında geçen *tün it-* birleşik eylemini de dalgınlık sonucu yazdığı öngörülmektedir. Çünkü *tün it-* ifadesi hem anlamsal yönden bağlamda eğreti durmakta hem de bu sözcük birlikteliği nüshanın başka bir yerinde tanıklanmamaktadır. Kuvvetle ihtimal müstensih Londra nüshası eş-bağlamında da geçen *tanġ* ifadesini dalgınlık / dikkatsizlik sonucu *tün* şeklinde yazmış ve daha sonra tümcenin semantiğine *at-* eylemi uymayacağı için kendisine göre *it-* yardımcı fiilini yazarak bağlamın o noktasında açığa çıkacak anlamsal boşluğu ya da tutarsızlığı engellemek istemiş olmalıdır.

	Tahran Nüshası	Londra Nüshası
--	----------------	----------------

2.	T.85a/15-18: Ol Şedādning ‘Umlāk atlıg oğlu bar erdi, Ya‘kūb yalawaç rūzgārında erdi, ming begi bar erdi, bu ming begini ündedi, aydı: Manga bir tüz king yazı, sağ topraklık yer hāşıl kıling. Ol ming beg andağ yer hāşıl kıldılar. ‘Umlāk kelip ol yerni ölçti. On iki yıgaçlık içinde on iki yıgaçlık yerning tegresin kazdurdı, suwka tegürdiler, suw yüzindin yeryüzinge tegi taş birle ağdurdılar. Anda kiğin ol (?) tepesingde ruḥām taş birle tam qopardılar, olarning arşunı kırk arşun tam edizliki, yana tam ini on atlıg er kuşayur yörigü teg. On ming veziri erdi, tegme vezirning on iki ming sançışur eri bar erdi, bu tamqa Kaṭram-ı Şāristānī atadılar. Ortasında bir tam qopardılar iki yıgaçlık içinde, iki yıgaçlık yer bir kerpiçi altundın, bir kerpiçi kümüşdin, tam edizliki kırk arşun, ini on arşun. Būstānlar, meclisler, bāzār ittiler. Bu serāy ortasında özinge ağıp tamāşā kılgu yer qoparttı.	L.62v/7-12: Ol Şeddādning ‘Umlāk atlıg oğlu bar erdi, Ya‘kūb rūzgārında ming begi bar erdi, bu ming begni ündedi, aydı: manga bir keng tüz yazı, sağ topraklık yer hāşıl kıling. Ol ming begler andağ yer hāşıl kıldılar. ‘Umlāk kelip ol yerni ölçedi, on eki yıgaçlık yerning tegresin kazdurdı, suwga tegürdiler, suw yüzindin yer yüzinge tegi taş birle ağdurdılar. Anda kedin ol taş tepesinde ruḥām taşını tam qopardılar, olarning qarısı birle kırk qarı tam edizlik, tamning eninçe. Bu tamqa Kaṭram-ı Şāristānī atadılar, ortasında bir sarāy qopardılar eki yıgaçlık, bir kerpiç altundın, bir kerpiç kümüşdin, tam edizli[ki] kırk qarı, būstānlar, bāzārlar kıldılar. Bu sarāy ortasında özinge temāşā kılur teg yer kıldurdı, edizliki eki yüz arşun (Ata, 2019: 129).
----	--	---

Yukarıda aktarılan bağlamda Tahran nüshası müstensihinin iki yerde dalgınlık veya dikkatsizlik sebebiyle metne müdahalede bulunduğu öngörülmektedir. Bu kaniya varmamızı sağlayan dayanaklar,

bağlamın anlamsal bütünlüğü, müstensihin söz konusu sözcüklere olan aşinalığı yanında Londra nüshasının eş-bağlamında⁶ kullanılan sözcüklerdir.

ul “temel, duvar temeli” olarak okunması teklif edilmiştir ve şöyle aktarılmıştır: “Anda kēdin ul tepesinde ruḥām taşı birle tam ḳopardılar (ms.T 85r/15) Then they built **a roof of marble stones on the foundation**” (Onur, 2024: 864).

Tahran nüshası müstensihinin 85a/15’te “**ol tepesinde**” ifadesini yazarken ol işaret sıfatının nitelemesi gereken ismi (*taş*) dikkatsizlik sonucu atladığı düşünülmektedir. Bu fikri oluşturan dayanaklardan biri 85a/14. satırda “On iki yıgaçlık içinde on iki yıgaçlık yerning tegresin ḳazdurdı, suwḳa tegürdiler, suw yüzindin yeryüzinge tegi taş birle ağdurdılar. Anda kēdin **ol /ul tepesinde (*?)** ruḥām taşı birle tam ḳopardılar” olay örgüsünde geçen “taş birle ağdurdılar” ifadesidir. Bu ifade Türkiye Türkçesine şu şekilde aktarıldığında konu daha iyi anlaşılacaktır:

On iki ağaçlık yerin çevresini kazdırdılar, (bu kazma işlemini) suya kadar ulaştırdılar, (kazılarak ulaşılan) suyun yüzeyinden yeryüzüne kadar TAŞ ile yükselttirdiler. Daha sonra o tepesinde (*?) mermer ile bir **duvar**⁷ inşa ettiler.

Takip edildiği üzere bağlamı oluşturan tümcelerin birbiriyle olan bağdaşıklığı dikkatle izlendiğinde, esasen tümcede “**ول/ol**” birimiyle aslında bağlamda daha önce geçen “taş birle ağdurdılar” ifadesindeki *taş* sözcüğüne bir art gönderim yapılmak istendiği anlaşılır. Ancak Tahran nüshası müstensihinin dalgınlıkla atladığı anlaşılan *taş* ifadesinin eksikliği, “**ول/ol**” biriminin art gönderim fonksiyonunu ortadan kaldırmıştır. Bunun neticesinde tümcede bir anlam bozukluğu meydana gelmiştir. O yüzden Londra nüshası vasıtasıyla Tahran nüshasında metin tamirine gidilmesi isabetli olacağı düşünülür: “Anda kēdin ol [taş] tepesingde ruḥām taşı birle

⁶ *Eş-bağlam* terimiyle aynı eserin farklı nüshaları arasında takip edilebilen paralel tümce / anlatı kast edilmektedir.

⁷ **tam** sözcüğü bu bağlamda “çatı” değil, “**duvar**” göndergesel anlamıyla kullanılmıştır. (krş. Clauson, 1971: 502; Boeschoten, 2022: 312)

tam kıopardılar”. Bu ifade Türkiye Türkçesine “Daha sonra o taş tepesinde (taşların doldurulmasıyla oluşan tepede) mermer taşıyla duvar inşa ettiler” şeklinde aktarıldığında tümcenin semantiğı ortaya çıkar.

Bu bağlamda geçen “ول” birimine **ul** “temel, duvar temeli” olarak okunması da teklif edilmiştir ve şöyle aktarılmıştır: “Anda kedin ul tepesinde ruhām taşı birle tam kıopardılar (ms.T 85r/15) Then they built **a roof** of marble stones **on the foundation**” (Onur, 2024: 864). Ancak **ul** sözcükbiriminin bu tümcedeki sözdizimsel konumu *ul tepesinde* “duvar temeli tepesinde” ile birlikte anlatı akışındaki bağlamsal bütünlük de göz önünde tutulduğunda **ul** “temel, duvar temeli” sözcüğünün tümcenin semantiğine tam uyum sağlamadığı görülmektedir.

İkinci olarak yukarıda koyulaştırılarak gösterilen 85a/18’de Tahran nüshası müstensihinin **serāy** sözcüğü yerine **tam** sözcüğünü yanlışlıkla yazdığı anlaşılıyor. Çünkü 85a/18’den sonra 85b/1’de geçen **bu serāy** ifadesindeki işaret sıfatı, metinde önceden **serāy** sözcüğünün geçtiğini kanıtlar. Bu da müstensihin dalgınlığı sebebiyle ortaya çıkan bir farklılaşma olarak değerlendirilmesini mümkün kılar. Tahran nüshası müstensihinin önündeki metni kopyalarken hafızasında birden fazla sözcük tutarak yazmaya çalıştığını hem bu örnek hem de aşağıda aktarılan bir diğer örnek göstermektedir.

	Tahran Nüshası	Londra Nüshası
3.	T.177a/7: Hāmān aydı: Bu söz kim sen aytur-sen cādūluk turur, ol bizdin bargalı cādūluk öğrenmiş, bizde me māl köp bar, māl yeyürler, ikeğı talaşsunlar.	L.111v/20-21-112r/1: Hāmān aydı: bu sözni kim aytur-sen cādūluk turur, ol bizdin bargalı cādūluk öğrenmiş, bizde hem cādūlar köp bar, olar birle talaşsunlar (Ata, 2019: 236).

Yukarıdaki bağlam bütünlüğü, Tahran nüshasında “**māl köp bar**” ifadesi yerine “**cādū köp bar**” geçmesi gerektiğini gösterir. Çünkü anlatı akışında “**māl köp bar**” ifadesi, bağlamın öncesi ve sonrası arasında anlamsal bir kopukluk yaratmaktadır. Tahran nüshasının bu kısmının Londra nüshasında “hem cādūlar köp bar” şeklinde

geçmesi, söz konusu fikri desteklemektedir. Böylece Tahran nüshası müstensihî yazma eylemi esnasında o an tümcede geçen “māl yèyürler” ifadesini aklında tutması dolayısıyla *cādū* sözcüğü yerine *māl* sözcüğünü yazmış olmalıdır. Bu durum aynı zamanda “māl yèyürler” ifadesinin Londra nüshasından eksiltildiğini de göstermektedir.

Şimdi ise aşağıda aktarılacak olan eş-bağlamlar, her bir nüshanın değerini biz dolaylı muhataplara kanıtlarken her iki nüshanın da birbirini tamamlayıcı işlevini açıkça gösterir:

	Tahran Nüshası	Londra Nüshası
4.	T.247b/16-248a/1: kelginçe ıwıķ kitmiş, suw soğulmuş, anı körüp қағғурд , Ey Yūnus sen ündürmegen yıǵaǵça , sen aķıtmaǵan yulķa қағғурur-sen, sen yaratmaǵan ıwıķķa inǵranur-sen, mening ḥalāyıkımķa helāklik du‘āsı ķılding , anı қағғурmas mu-sen.	L.157v/2-7: kêlgünçe ıwıķ kitmiş suw ķurımış, ķabak hem ķurımış. ey Yūnus ündürmegen yıǵaǵça , aķturmaǵan suwǵa kayǵurur-sen, munça ming ḥalāyıkning helāklikinge yaman du‘ā ķılding , anı nige ķayǵurmading (Ata, 2019: 309).

Yukarıda karşılaştırılan eş-bağlamların hemen öncesinde *Yūnus*’a Tanrı tarafından *kabak yıǵaçı*, *tatlıǵ aķar suw*, *ıwıķ* bahşedildiği ve *Yūnus* sağlığına kavuşup güçlendikten sonra ona bahşedilen bu üç nimetin geri alındığı anlatılır. Böylece yukarıdaki anlatının mantıksal kurgusu gereği söz konusu üç nesnenin anlatıda zikredilmesi beklenir. Ancak Tahran nüshasında *ķabak yıǵaçı*’nın, Londra nüshasında da *ıwıķ* sözcüğünün yokluğu göze çarpmaktadır. Böylece her iki nüshanın dayandığı dip nüshada bu üç şeyin aktarıldığını varsaymak mümkündür.

Tahran nüshasında müstensih dalgınlığı sonucunda ortaya çıktığı öngörülen bir diğer farklılık 231a/15’te geçen alt başlıktır. T.231a/15’te her ne kadar “Süleymān tahtınınḡ şıfatı” olarak başlıklandırılrsa da bağlamsal içerik göz önünde bulundurulduğunda

Süleymān yerine *Belkıs* olması gerektiği açıktır. Bu doğrultuda Tahran nüshası müstensihinin dalgınlıkla *Süleymān* ismini yazdığı anlaşılır.

Tahran ve Londra nüshası arasında farklılaşmalardan biri de dalgınlık ya da el alışkanlığı sonucunda dilsel sembollere ait noktalarının olması gereken yerden farklı bir yere konulmasından kaynaklandığı gözlemlenir. Aşağıda verilecek örnekte hangi nüsha müstensihinin dalgınlıkla noktanın yerini değiştirdiğini söylemek ise güçtür:

	Tahran Nüshası	Londra Nüshası
5.	T. 47a/10: Aydılar uşbu taşdın bir ingen çıkarğıl kızıl tülüg, bili (بیلی) kıra, boynı yoğun, alını tülüg, yelini yetilmiş.	L.34v/16: Aydılar: uşbu taşdın bir ingen çıkarğıl, kızıl tülüg, tili (تیلی) kıra, boynı yoğun, alını tülüg, yelini yetilmiş (Ata, 2019: 86).

Yukarıda aktarılan eş-bağlamlarda koyultularak işaretlenen farklılaşma, her iki nüsha müstensihinden – en azından - birinin dalgınlıkla harfin noktasını yanlış yazdığını gösterir. Buna mukabil bağlamanın anlamsal içeriği ise hangi müstensihinin dalgınlık ya da dikkatsizlik sonucu yazdığına dair kesin bir çıkarımda bulunulmasına imkân tanımaz. Bu sebeple bu farklılaşmanın hangi müstensihinden kaynaklandığı soru işaretli olarak bırakılmıştır.

Ayrıca Tahran nüshası müstensihinin yazma eylemi esnasında bir sözcüğü dalgınlıkla tekrar yazdığı da nüsha boyunca takip edilmektedir. Bu tür müdahaleler *mükerrer* yapılar nüshanın transkripsiyonlu aktarımında dipnot ile gösterilmiştir. (krş. Çelebi Çam, 2024) Dalgınlıkla yazılan bu tür tekrarlar, açık biçimde müstensih kaynaklı olduğu anlaşıldığı ve bağlamda anlamsal yönden derin kopukluklar yaratmadığı için burada yer verilmeyecektir.

Bilinçsiz Müdahaleler

Müstensihlerin bilinçsiz müdahaleleri ancak tümce ya da bağlam içindeki anlam kopuklukları vasıtasıyla ortaya çıkarılabilir. Aslına bakılırsa araştırma konusunun hazırlık sürecinde Tahran ve Londra

nüshasının leksikal düzeydeki farklılaşmalarından bazıları ilk bakışta Tahran nüshası müstensihinin metne bilinçsiz müdahalesi olarak düşünülmüştür. Ancak bunlar daha sonra detaylı biçimde ele alındığında, bağlamda ciddi bir anlamsal bir kopukluk, olağan dışılık ya da absürtlük oluşturmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu hususu somutlaştıracak bazı örnekler aşağıda sunulacaktır:

	Tahran Nüshası	Londra Nüshası
1.	T.44a/14: Ol kavmnüñg yumkıları ⁸ bar erdi, ol butka yığıldılar.	L.32v/8-9: Ol kavmning kamuğları ol butğa yığıldılar (Ata, 2019: 83).
2.	T.76a/9: İbrāhīm kamuğnı yençti , tört ülüş kıldı, tört tağ tepesinde qoddı , başların elginge kıstı.	L.55v/4: İbrāhīm kamuğ dögdi, yençdi , tört ülüşni tört tağ tepesinge qoddı , başların elginge alıp berk tutup ündedi (Ata, 2019: 118).
3.	T.135a/2: Yehūdā ün kılınışda Reyvān melik korkup tennürka ⁹ kirmiş erdi.	L.98v/16: Yehūdā ün kılınışda Reyvān melik korkup tünেকে kirmiş erdi (Ata, 2019: 184).
4.	T.247a/13: Ma'nīsi ol bolur: İdiyā mini tağlardın	L.157r/12: Ma'nīsi ol bolur kim meni tağlardın

⁸ **yomği**: “collected together in large quantities; a mass of people or things, sometimes almost ‘all’” (Clauson, 1972: 935). *yumkı* sözcüğünün göndergesel anlamı doğrultusunda tümce şöyle aktarılabilir: “O kavmin hepsi vardı, o puta üşüştüler.”

⁹ **tennür**: Tahran nüshası dil kullanıcıları için *tennür* sözcüğünün “yemek veya ekmek pişirilen, odun ile kızıtılan, yer altına yapılan, kapaklı bir ocak” şeklinde bir betimsel anlama sahip olduğu takip edilmektedir. Bugün için “tandır”a benzetilebilir. Bu bağlamda *tennür* sözcüğünü kullanması, onun yer altında derin ve geniş olması hasebiyle saklanmaya uygun olması anlatıda mantıksızlık meydana gelmemektedir. Çünkü *tennür* her zaman sıcak olan bir nesne değildir, yemek ya da ekmek yapmadan önce odun ile yakılmasıyla ısınır: “Kaçan sening **tennürüñg içinde suw belgürse** ol kün azāb ıdğum.” (32b/7); “Bevhānid ün yoğurdı, **tennür kızıtımış** erdi, olarnı ırağdın kördi. Bevhānid aydı: Mening közümde oğlanımı öldürğinçe öz elgin **tennürka salayın** köysün, tip. Müsini kundağı birle **tennürka kemişti**. Tennür başın yaptı” (168a/16).

	indürdüñg, yazılardın çıkardıñg, deryāka çömdürdüñg, balık karnıñda kaptıñg ¹⁰ .	indürdüñg, yazılardın çıkardıñg, deryāğa çömdürdüñg, balık karnığa saldıñg (Ata, 2019: 308).
5.	T.305a/5: Ol bulut resül 'aleyhi's-selāmnung oğlanlıķı vaqtındın uluğluķı hālınge tegi, uluğluķ hālindin dünyādın bargu vaqtka tegi hıdmetde erdi, resul 'aleyhi's-selām yerlenmekke muhtāc bolsa tuyu ¹¹ tutar erdi.	L.183v/9: Resül kaçan kaçā- yı hācetga muhtāc bolsa ol bulut ķapsayu erdi (Ata, 2019: 354).
6. ¹²	T. 319b/15: Yana aydı: اقراء timişde ne okıyın tigil, tip Hādıce ta'lim kıldı, ķoptı, atası ķarındaşı Varaķa bin Nevfelķa bardı. Varaķa tersā bolup İncīlni 'Arab tilinçe bitimiş erdi, ķarı bolup oltururda Hādıce kirip aydı: Yā 'amm Muħammedķa kaç yolu boldı kimerse ķörünür, اقراء tiyür, tip adın kıssaların aytu bėrdi.	L.194r/5: Anıñg üçün kim ferište harāmnı ķörmes eger şeytān bolsa erdi kitmegey erdi, eger yana ķelip اقراء tēse nē okuğayın tēgil, tēp. Hādıce ķoptı, Varaķa ēvige bardı. Varaķa tersā bolup ērse, İncīlni 'Arab tilinçe bitimiş erdi, ķartayıp erdi. Hādıce ķelip aydı (Ata, 2019: 370).

¹⁰ **kap-** “to grasp, or seize, with the hands, teeth, etc. .. Uyğ. ... oğla:nıg ye:l kapdı” (Clauson, 1972: 580). Bu doğrultuda “balık karnında tuttun /alıkoydun.”

¹¹ **tuy-** “to percieve, notice, feel, and the like” (Clauson, 1972: 567). Bu doğrultuda tümce şu şekilde aktarılabilir: “O bulut peygamberin ne zaman defihacete ihtiyacı olsa fark edip tutardı/alıkoyardı.”

¹² Boeschoten Londra nüshası 194r/5'te geçen قارتايپ ifadesinin Londra müstensihî tarafından bozulmuş bir yapı olduğunu, Tahran (*ķarı bolup oltururda*) ve Bakü (*abuşķa bolmuş*) nüshalarında da yanlış okunup yazıldığını ileri sürer (2015: 439). Ancak Tahran nüshası açısından bakıldığında müstensih eğer yanlış anlamışsa bile tümcenin bağlamsal içeriğinde ciddi bir anlamsal kopukluk yaratmadan varsayılan durumu telafi ettiğini söylemek mümkündür.

7.	T.214b/11: Tüzü tört yüz kaṅglı erdi künde kuşluk aşıṅa; Yargusunda kükre ¹³ arslan börü kaplan qonçısı.	L.137r/10: Tözi tört yüz kaṅglı érdi künde kuşluk aşıṅa; Yargusunda kür arslan böri kaplan koyçısı (Ata, 2019: 277).
----	--	--

Yukarıda işaret edilen farklılıklar nüshanın bütünü göz önüne alınarak değerlendirildiğinde söz konusu farklılıkların bilinçsiz müdahale faktörüne dayalı gelişmediğine kanaat getirilmiştir. Burada hepsini tek tek ayrıntısıyla açıklamak mümkün olmasa da özellikle (2) numaralı bağlam, Tahran nüshası müstensihî hakkında dikkate değer bilgi sunması dolayısıyla burada açıklanmaya değer görülmektedir:

Tablonun 2. sırasında mukayese edilen eş-bağlamlardan takip edildiği üzere Tahran nüshasında **yenç-** eylemi geçerken Londra nüshasında **dög- yenç-** eylemlerinin ardı ardına kullanımı takip edilmektedir.

Söz konusu kullanımda sorgulanması gereken husus, Tahran nüshası müstensihînin **dög-** eylemini okuyamaması ya da okusa da anlamlandıramaması neticesinde sözcüğü görmezden gelerek metne bilinçsiz bir müdahalede bulunmuş olup olmadığıdır. Kanaatimizce olamaz. Çünkü Tahran nüshasında tek yerde de olsa **tög-** eyleminin kullanımı tanıklanmaktadır. (krş. T.16b/16) Hatta bu durum, müstensihînin Tahran nüshası 76/9'da bilinçli olarak **dög-** varyantından kaçındığını düşündürür. Bu açıdan bakıldığında **tög-** ile **dög-** varyantları arasında diyalekte dayalı güçlü bir çağrışımsal anlam farkı olduğu açığa çıkar ki bu da müstensihînin bu tür diyalekte dayalı çağrışımsal anlamlardan icra ettiği metnini arındırmayı amaçladığına dair bir sonuca varılmasını mümkün kılar.

¹³ Tahran nüshasında geçen “**Kür arslan** me buğday başı ülgü ol” (T.90b/7) beytin mısrasında **kür** sözcüğünün kullanımı tanıklanır. Dolayısıyla nüsha müstensihînin **kür** sözcüğünü bilmeme ihtimali ortadan kalkmaktadır. Böylece Tahran nüshası müstensihînin çekimlediği nüshada **kükre** (214b/11) sözcüğünün geçmediği, başka bir sözcüğünün geçtiği varsayılırsa, o zaman müstensihînin metne bilinçli olarak müdahalede bulunduğu ortaya çıkar. (krş. L.66v/9)

Bu kapsamda şu ihtimali de sorgulamak gerekir: *Dög-* eylemi Londra nüshası müstensihinin kendi söz varlığının metne bir yansıması olabilir mi? Evet, olabilir; ancak bu ihtimal oldukça düşük görünmektedir. Zira böylesi bir düzlemde kesin ifadeler kullanmak yerine söz konusu ihtimallerden hangisinin dilsel bulgularla ve müstensihin sergilediğı reflekslerle örtüşüp örtüşmediğı tahkik edilmeli, daha sonrasında da eldeki bulgularla bir varsayım geliştirilmelidir. Bu noktadan hareket edildiğinde konuya dair eldeki veriler sırasıyla şu şekilde aktarılabilir:

Birincisi, Tahran ve Londra nüshaları müstensihlerinin yazım temayülleri üzerinde yürütölen incelemeler, eksiltme, kısaltma ya da daha az sözcük kullanarak bağlamdaki genel anlamı aktarma temayülü – aşağıda da göröleceğı üzere - Londra nüshası müstensihlerine ait tutum ve tavır olarak gözlemlenmektedir. Tahran nüshası müstensihi ise yazma sürecinde daha fazla sözcük kullanmaktan kaçınmamaktadır. Aksine Tahran nüshasının anlatım üslubunda betimleme ve tasvir etme, Londra nüshasına kıyasla oldukça güçlüdür. Bu sebeple Tahran nüshası müstensihinin genel itibarıyla bu tür eksiltme ve kısaltma yapma gibi bir eğilimi yoktur.¹⁴

İkincisi, Londra nüshası 55v/4'te tümcenin söz diziminde önce *dög-* eyleminin, daha sonra *yenç-* eyleminin dizimlenmesi, Londra nüshası müstensihinin çekimlediğı metinde öncelikle *dög-* eyleminin geçtiğıne dair bir fikir sahibi olunmasını sağlar. Çünkü *dög-* eylemi Londra nüshası müstensihinin bir eklentisi olsaydı, öncelikle *yenç-* eylemini ardından *dög-* eylemini yazma refleksi göstermesi daha muhtemel olurdu.

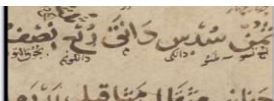
Üçüncüsü, Türk dilinde 11. yüzyıldan itibaren Oğuzların ve onlara yakın dil gruplarının söylemlerinde ortaya çıkan kelime başı t > d ses değışiminin Tahran nüshasında takip edilememesidir. Ancak Tahran nüshasında *denđi* “bir tür para birimi” sözcüğünün tanıklanması, bu tespitin yanına ayrı bir parantez açılması da gerekli kılmaktadır:

¹⁴ krş T.19b/7: *arıđ silig* ~ L.14v/7: *arıđ*; T.127b/1: *yüňg çöpür* ~ L.93v/1: *yüňg*; T.183a/13 *öyük balçık* ~ L.116r/16: *balçık*; T.299a/6: *tođ toprak* ~ L.178v/3: *tođ*; T.247b/12: *za 'ıf ımurka* ~ L.157v/4: *za 'ıf*.

Y tmiş er  ıktı, Lat me b z r nga keldiler, tört s ngard n ol b z rk a
kelip satıg  k lur erdiler, anga kirdiler, m llar n g aret k ldılar.
Aymışlar: Bir altun a tegerni buçuk altun a aldılar. Aymışlar:
Dengi - (2) -ke aldılar (T.361b/1)

Harezmi Türkçesi dönem s zl g  olan *Mukaddimetü'l-Edeb*'in (ME) Paris ve Yozgat nüshalarında *denɡi* s zc g , “dirhemnin altıda biri (Ar. d nak = m. sudus)” ( z amkan, 2020: 363) olarak kayıtlıdır. *Denɡi* s zc g , ME'nin Berlin nüshasında da aynı doğrultuda karşılanır.¹⁵ Bu bilgilerle birlikte söz konusu s zc g n Tahran nüshasındaki bağlamsal kullanımı da onun “para birimi” göndergesiyle kullanıldığını destekler. Ayrıca Hatice şirin User'in “Türkçede Para ve Para Birimi” adlı makalesinde **tenɡe- ten ke** s zc g , “altın veya gümüş akça; Kazakistan'ın para birimi < Et  teng~ tenge “denk, eşit; değer, kıymet, eder; terazi, sıklet, ağırlık” şeklinde bir para birimi olarak açıklanır. User, makalesinde **ten ge** s zc g n n kökeniyle ilgili çeşitli görüşlere yer vermekle birlikte onun Far. *d ng* ‘bir dirhemnin altıda biri’ ya da Ar. *d nik* ‘magır, bir dirhemnin onda biri’ sözcükleriyle aynı olmadığını ve bu sözcüklerin birbirleriyle karıştırılmaması gerektiğini ileri sürer (2006: 136). Söz konusu para biriminin /d/'li varyantının Ruslar tarafından kullanıldığı ise şöyle aktarılır: “Ruslar bu sikkeyi ve adını *denga* şeklinde XIV. asır sonunda Moğollardan almıştır. *Denga* bakır sikke olarak XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar Rusya'da darp edilmekte idi.” (User, 2006: 136)  z amkan'ın çalışmasının dizin bölümünde de *denɡi* s zc g n n Türkçe kökenli olarak değerlendirildiği takip edilir (2020: 363).

Bu  alışma kapsamında özellikle User'in makalesine atıf yapılmasındaki amaç Tahran nüshasında geçen *denɡi* s zc g yle ilgili bir art alan bilgisi sunmak ve s zc g n köken bakımından tartışmalı olduğunu göstermektir. Böylece bazı Türkologların s zc g  Türkçe kökenli olarak değerlendirmesi, Tahran nüshasında

tenge > *dengi* şeklinde takip edilebilecek t>d ses değişimine kapı aralamaktadır. Eldeki bu çalışma konuyla ilgili belirli bir görüşün tarafı olmamakla birlikte nüshada soru işaretiyle karşılanabilecek bir bulgunun da var olduğunu gösterir.

Şimdi bu noktada şu soruyu soralım: 11. yy.’dan itibaren Oğuz Türkleriyle özdeşleştiği bilinen t>d ses değişiminin Oğuz Türkü bir yazar tarafından 14. yy.’da kaleme alınan bir eserde bu ses değişimiyle kullanılan varyantların nüshada geçmeme ihtimali ne kadardır? Kanaatimizce söz konusu ihtimal oldukça düşük olmalıdır. Bu açıdan bakıldığında Londra nüshasında *dög-* eyleminin tümce içinde ilk sırada kullanımı da şaşırtıcı olmaz. Aksine bu tür varyantların Tahran nüshasında kullanılmaması / geçmemesi ilginçtir. Bu konuya Ata’nın ifadeleriyle devam edildiğinde konu daha iyi anlaşılacaktır:

Bu konuda en doğru söyleyecek kişi olarak Rabguzi’yi dinleyecek olursak, o kendi ağzıyla kendi yaşadığı şehir için ‘Rıbat Oğuzlug’ diyor. Yani tekrarlayacak olursam ‘Oğuzların meskûn olduğu şehir’. 1310 yılında Harezmi bölgesinde yazılmaya başlanılan bir eserin, bir nüshasında Harezmi Türkçesi özelliği olarak Oğuz Türkçesi özelliğinin geçmesi gayet doğal olmaz mı? (2015: 76-77).

Tahran nüshasında kelime başı t>d ses değişimi hususunda karşılaşılan tablo, aslında nüsha müstensihinin belirli bir amaç ya da ideolojik tutum doğrultusunda *dög-* eylemini bilinçli olarak görmezden gelip atladığına dair bir çıkarımda bulunma imkânı tanır. Harezmi Türkçesi özelliği olan e>ö ses değişiminin Tahran nüshasındaki durumu gibi.¹⁶ Böylece bağlamda *dög-* eyleminin

¹⁶ e>ö ses değişimi Tahran nüshası iki yerde takip edilebiliyor:

“T. 74a/17-74b/1: “Ya’ kûb koy terisin **eşünüp** kirdi: Ata uş keşik eti keltürdüm, tidi. İshāk ol etni yedi. Ya’ kûb ol du’āni koldi. İshāk Ya’ kûbnuñ eligin tuttu, öz öñginde orun bērdi. İshākñning eligi Ya’ kûb **öşüngeñ** koy terisinge tegdi erse aydı.” (Çelebi Çam, 2024: 795)

T. 219b/4: “Oğlan **ömgekleüyü** koğuşka ağdı, koğuşnuñ uçında olturdı.” (Çelebi Çam, 2014: 1007).

olmaması ilk bakışta müstensihin bilinçsiz müdahalesi gibi görünürken, konu daha kapsamlı ve çok boyutlu ele alındığında müstensihin belirli yönde geliştirdiği tutum ve tavırın sonucunda ortaya çıktığı gözlemlenir. Bu sonuç itibarıyla da farklılaşmanın yönü müstensihin bilinçli müdahalesine doğru evrilir.

Bu çalışma kapsamında Tahran nüshası müstensihinin çekimlediği metinde karşılaştığı sözcüksel öğeleri okuyamaması, okusa da anlamlandıramamasından kaynaklı gösterilebilecek bilinçsiz müdahalesi tartışmaya açık olmak kaydıyla - şu an için - bir yerde takip edilir:

	Tahran Nüshası	Londra Nüshası
8.	T.78b/16-19: Ol ‘avretler İblīske munġlanu başladılar, bu bizing erenlerimiz arıġ yigitlerke ĳawuřur, bizke baĳmaslar, biz neteg kılalıġ, tidiler. İblīs, men öġretü bëreyin, tidi. Erning ut endāmi teg bir yığaĳ yondı, anı yarıġ birle sırladı , öz bilinge baĳladı.	L.57v/13-16: ol ĳatunlar İblīsge munġlanu başladılar: bu bizing erenlerimiz arıġ yigitler birle ĳawuřur, bizge baĳmazlar, neteg kılalıġ? tēdiler. İblīs aydı: men sizlerge öġretü bëreyin, tēdi. Erning ut endāmi teg bir yığaĳ yondı, anı yarıġ birle sarladı , öz belinge baĳladı. (Ata, 2019: 122).

Yukarıda (8) rakamıyla numaralandırılan bağlamda *yarıġ* sözcüğünün geçmesi, tarihî Türk dilinin söz varlığı açısından dikkate değerdir. Bu konuyla ilgili Ahmet Aksu, Doġu Türkçesi Kur’an tefsirinde geçen *yarıġ* sözcüğüyle ilgili şu tespitlerde bulunur:

Yarıġ kanat tamlamasının sıfat kısmı olan ve “deri, zar, ince deri” gibi manalara gelen *yarıġ* kelimesi bu şekliyle tarihî lehçelerden taradığımız eserlerde geçmemektedir. Fakat yukarıda da belirtildiġi üzere “ham deri” manasındaki *yarıġ* şekli 1884 yılında

Tahran nüshasında ayrıca aynı sözcük řöyle geçer: T.276b/17:“Oġlan **ēmeklep** tennūrķa tūřti” (Çelebi Çam, 2024: 1094).

yayımlanan Verbitskiy'in sözlüğünde vardır. *Yarığ* kelimesi ile ilgili olan en eski kullanım *yarı* “yağ çömleğinin ağzına bağlanan deri (İH)” manasıyla Memlûk Kıpçak Türkçesinde geçmektedir. *Yarı* kelimesi “dağarcık” manasıyla Fethali Kaçar Lügati’nde, ‘deri’ manasıyla da Dictionnaire Turk-Oriental’de vardır. (2019: 143)

Bu çalışma itibarıyla *yarığ* sözcüğünün bu varyantıyla tarihî dönem metinlerinden *KE*’nin Tahran ve Londra nüshalarında kullanıldığı ortaya çıkar. *Yarığ* sözcüğü her ne kadar tarihî Türk dili sözlüklerinde “deri” göndergesiyle tanıklansa da sözcüğün bazı modern Türk dillerinde “ince deri” göndergesel anlamıyla kullanılması konumuz açısından oldukça mühimdir (Aksu, 2019: 143-144) Çünkü bu bilgi Tahran ve Londra nüshalarında geçen *yarığ* sözcüğünün kavramsal içeriğinin doğru biçimde anlaşılmasına önemli katkı sunmaktadır. Nüshalarda tanıklanan bağlamsal kullanımlar, *yarığ* sözcüğün göndergesel anlamının doğrudan “deri” şeklinde ifade edilebilecek üst anlamlı bir sözcük niteliğinde olmadığına, onun içlemsel açıdan ayırt edici +[ince] anlamsal özellikle kodlanmış alt anlamlı bir sözcük olarak dilde kullanıldığına işaret eder. Sonuç olarak *KE*’nin Tahran ve Londra nüshalarında *yarığ* “(ince) deri” göndergesel anlamıyla Tahran nüshasında 78b/19 ile 282b/8’de olmak üzere iki yerde, Londra nüshasında 57v/15’de olmak üzere tek yerde tanıklanır.

Yarığ sözcüğünün yukarıda temas edilen göndergesel anlamı, her iki nüshada ortaya çıkan farklılaşmanın nedenini ve boyutunu göstermesi bakımından bir ipucu niteliği taşımaktadır. Bu ipucu vasıtasıyla Tahran nüshası 78b/19’da geçen *anı yarığ birle sırladı*¹⁷ ifadesinde anlamsal bir tutarsızlık yakalanır. Buna mukabil Londra nüshası 57v/16’da *anı yarığ birle sarladı*¹⁸ ifadesi geçer. Böylece Londra nüshasında geçen *sarla-* “dolamak” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018: 806; Clauson, 1972: 852) eyleminin aksine Tahran nüshasında *sırla-* “sır denilen yapıştırıcıyı (kaba) sürmek,

¹⁷ “(*)” “Onu ince deri ile cilaladı”.

¹⁸ “Onu ince deri ile doladı”

sırlamak, verniklemek” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2019: 821; Clauson, 1972: 852) eylemi, tümcenin semantiğine uygunluk göstermemektedir. Bu açıdan bakıldığında Londra nüshası eş-bağlamında *sarladi* “doladı” eyleminin kullanılması, bunun yanında Londra nüshası müstensihinin sözcüğün yanlış okunmasını engellemek ya da doğru anlaşılmasını sağlamak amacıyla sözcüğü harekelendirerek yazması, Tahran nüshasında ise *sarla-* eyleminin nüsha boyunca tanıklanmaması gibi faktörler Tahran nüshası müstensihinin bu dilsel göstergeyi anlamlandıramaması sonucunda metnin bağlamına uymayan ancak gördüğü sembole en yakın biçimde kendi zihin sözlüğünden getirdiği *sırla-* eylemini yazmak suretiyle metne bilişsiz müdahalede bulunduğunu öngörmek mümkündür. Bu noktada *sarla-* ve *sırla-* eylemlerinin ortagrafik biçimlerinin birbirlerine çok yakın olması Tahran nüshası müstensihinin dalgınlıkla *sırla-* şeklinde yazma ihtimalini de sorgulatır.

Sonuç olarak Tahran nüshasında bilinçsiz müdahale örneklerinin nadir biçimde saptanması, Tahran nüshası müstensihinin nüshayı çekimlerken okuyamadığı yahut anlayamadığı sözcük yoktur, manasına gelmemektedir. Aksine bu tespit, müstensih nüshayı çekimlerken zorlandığı yerleri bağlamda ciddi bir anlamsal kopukluğa yani hasara meydan vermeden telafi edebildiği, ustaca bu tür problemleri telafi edebildiği (*tün it-* gibi) gibi sonuçlara ulaştırır.

BÖLÜM 4

Londra Nüshası

Tahran ve Londra nüshalarının sözcüksel düzeydeki farklılaşmalarından yola çıkılarak yapılan inceleme sonucunda - bilinçli müdahaleler hariç – Londra nüshası müstensihlerinin metne yansıttıkları öngörülen müdahaleler şu başlıklarla tasniflendirilebilir:

Dalgınlık / Dikkatsizlik Sonucu Gelişen Müdahaleler

Aşağıda sunulacak tabloda Tahran ve Londra nüshaları arasındaki farklılıkların Londra nüshası müstensihlerinin yazma eylemi esnasındaki dalgınlığı ya da dikkatsizliği sonucunda oluştuğu öngörülen müdahaleler şunlardır:

	Tahran Nüshası	Londra Nüshası
1.	T.19a/19: Yana Havvā Cidde tağında ıarnı açsa tengiz kırığında kelip balık tutup ıazığ taş üze ıodup söglüp yeyür erdi.	L. 14r/16 ¹⁹ : Yana Havvā Cudda tağında ıarnı açsa tengiz kırığında kelip balık tutup ıatığ üze ıoyup

¹⁹ Londra nüshası müstensihinin “taş” sözcüğünü dalgınlıkla atladığı tespit edilmiştir.

		söklüp yer erdi (Ata, 2019: 53).
2.	T.48a/8: Olarda iki arığsız ‘avretler bar erdi, biri ‘Abîre atlıg, biri Şadûk atlıg.	L.35v/3 ²⁰ : olar eki arığ tişiler erdi, biri ‘Abîre atlıg, biri Şadûk atlıg (Ata, 2019: 87).
3.	T.323a/10: ‘Ömer esrük erdi, uğıdı, oğgandı, (kürrāse kördi ikegü okıyurlar, kıptı, kürrāse kıldı, köreyin, tidi.	L.196v/8 ²¹ : ‘Ömer esrük erdi, uyukladı, uyqudın oygandı erse kördi ekegü Kır‘ān okıyurlar, kıptı kürrāseni aldı tiledi, köreyin tedi (Ata, 2019: 374).
4.	T.392b/17-18: ‘Alī Ekber kıatıg sançıştı, Şām çerigin sıdı, telimni tamuğka ıdı.	L.247v/7 ²² : ‘Aliyyü’l-Ekber kıatıg sançıştı, Şām çerigin Şam yastı, telimni tamuğka ıdı (Ata, 2019: 459).
5.	T.23b/11: Ey ata sen aytur-sen, Mevlāning yüz ülüş rahmeti bar, <u>toksan tokuznı</u> kamuğ	L.17v/7 ²³ : Mevlāning yüz ming uluğ rahmeti bar. <u>Toksan tokuznı</u> kamuğ

²⁰ Londra nüshası 35v/3’ün öncesindeki anlatının akışında iki “kötü / ahlaksız kadın”dan bahsedilmektedir. Bu doğrultuda bağlamın anlamsal içeriği “ahlaksız” göndergesini karşılayacak olan **arığsız** sözcüğünü gerektirir. Aynı zamanda bu bağlam Tahran nüshasıyla mukayese edildiğinde de Londra nüshası müstensihinin dalgınlıkla +**sız** altbiçimbirimini yazmayı unuttuğu anlaşılır: L.35v/3: “Aymışlar: olar eki **arığ** tişiler erdi, biri ‘Abîre atlıg, biri Şadûk atlıg. ... **Yana** eki er bar erdi, **yawuz**, ...” (Ata, 2019: 87).

²¹ Londra nüshası 196v/8’de bağlamın öncesi ve sonrası dikkate alındığında ‘Ömer kürraseyi almak ister ama *alma* eyleminin gerçekleşmediği takip edilir. Bu yüzden *aldı* ifadesinin *tiledi* ifadesinden önce fazladan yazıldığı fikri oluşmuştur. Çünkü **aldı** ifadesi bağlamda anlamsal bir karışıklık yaratmaktadır.

²² Londra nüshası müstensihisi tümcede geçen **Şam** sözcüğünü dalgınlıkla iki kere yazdığı gözlemlenir.

²³ Bağlamın bütünü göz önüne alındığında Londra nüshası müstensihinin **ming** sözcüğünü fazladan yazdığı, ayrıca bağlamın devamında geçen **ülüş** sözcüğü yerine de dalgınlık ya da dikkatsizlik sonucunda **uluğ** yazdığı anlaşılır.

	‘ âlemdağı mü ’ minler kā kıyāmet kün bērgüsi, bir ülüşni dünyāda kāmug tınlıglarkā bērdi	‘ âlemdağı mü ’ minler ge bērgüsi, bir ülüşni dünyāda kāmug tınlıglarge bērgüsi (Ata, 2019: 59).
6.	T.98b/4: Ol kün üç yüz altmış yolu hūssuz boldı, öginge keldi erse yığladı.	L.72r/1 ²⁴ : Ya kūb yalawaç bu sözni işitdi erse feryād kıldı erse ögsüz bolup tüşdi, kaçan öginge keldi erse ... (Ata, 2019: 143).
7.	T.116b/8: yüzi körklüg, saçları ca’d, uzun boğluğ, ürüng yüzlüg, ...	L.85v/13 ²⁵ : Yüzi körklüg, saçları ca’d, özdeng boğluğ, ürüng yüzlüg, ... (Ata, 2019: 164).
8.	T.295b/4: Aymışlar: Mevlā ta’ālā bir yul yarattı akar	L.175v/15 ²⁶ : Aymışlar: Mevlī ta’ālā bir yel yarattı

²⁴Bağlamda **önginge** sözcüğünden önce yazılmış olan *ögsüz bolup* ifadesi Londra nüshası müstensihinin dalgınlıkla **öginge** yerine **önginge** yazdığını göstericidir. Şunu önemle belirtmek gerekir ki Londra nüshası müstensihî-2’nin *öginge kel-* ifadesini bildiği ve 79r/2 ve 79v/12’de doğru biçimde çekimlediği takip edilir. Böylece 72r/1’de bağlama uymayan *öñiye kel-* ifadesinin müstensih tarafından aslında *öginge* şeklinde yazılmak istense de dikkatsizlik ya da dalgınlık sonucunda **önginge** yazdığı sonucu ortaya çıkar. Boeschoten çalışmasında *öñiye* yazarak Londra nüshasındaki kullanımı benimsemesi ise dikkat çekicidir (2015: 130).

²⁵Londra nüshası müstensihinin *uzun* sözcüğünü anlamlandıramaması ya da okuyamaması düşünülemez. Çünkü nüsha müstensihî-3’ün *uzun* sözcüğünü sıkça kullandığı diğer sayfalarda takip edilmektedir. (krş. 93v/3; 113r/2; 117v/4; 118r/8; 132r/16; 133r/11; 158r/12; 160r/9; 161v/20; 163v/8; 164v/15 vb. ...) Boeschoten tarafından **özdeng boğluğ** (2015: 156) olarak okunduğu ve **özdeng** sözcüğünün “delicate” (2015: 618) olarak açıklandığı takip edilmektedir. Bu noktada asıl yanıtlanması gereken soru **özdeng boğluğ** ifadesi bağlamın öncesi ve sonrası dikkate alındığında anlamsal içerikle ne kadar uyumlu olduğudur. Kanaatimizce **özdeng** ifadesi bağlama tam anlamıyla uyum sağlamamaktadır ve bu nedenle müstensih müdahalesi olarak tanımlanır.

²⁶Burada şu soruyu sormak gerekir: Londra nüshası müstensihî acaba *yul* yazmak isterken dalgınlıkla *yel* yazmış olabilir mi? Çünkü Londra nüshası müstensihî-3’ün zihin sözlüğünde *yul* sözcüğünün olduğu takip ediliyor. (krş. 129v/1; 131v/5; 168r/9; 173v/5, 6) Burada dikkat edilmesi gereken husus bağlamın anlamsal

	<u>bakırdın</u> . Ol bakırını temürler arasına <u>koçdurdı</u> , <u>körük urdılar</u> bakır temür arasında urdı/ürdi.	a ^ş ar bakırdın. Ol bakırını temür arasında <u>ko</u> yduılar, <u>körük urdılar</u> , temür arasında eridi (Ata, 2019: 340).
9.	T.93a/10: Kin burar kindik yıpar teg yığlanur yâbân yazı.	L.68r/21 ²⁷ : Kin tüz er kindik yıpar yığ yığlanur

içeriğine *yul* mu yoksa *yel* mi sözcüğü daha uyumlu olduğudur? İkisinden biri kullanıldığı durumda bağlamda herhangi bir mantıksızlık yaratmakta mıdır?

Bu soruları yanıtlayabilmek için tümce içinde geçen *yel* ile *akar bakır* sözcük birimlerinin dizimsel ilişkisine odaklanmak gerekir. Çünkü *akar bakır* ifadesinde geçen *ak-* eyleminin seçme sınırlamasının tümce içinde dizimlenen sözcükleri sınırlandırması beklenir. Konu bu açıdan ele alınıp *yul* sözcüğünün kullanımları irdelendiğinde *yul* kavramının + [akıcı/akan] anlam özelliğiyle kodlu olduğu ortaya çıkıyor: *yul tēg a^şar* (77r/21); *yul a^şar suw boldı* (118v/12); *A^ştı yul teg* (131r/5); *Ya^ş a^şa tur^ğan yullaradıñ cerâhat bolup kan a^şar erdi* (167v/9). Bu doğrultuda dönemin dil kullanım örüntüsünde *yul* sözcüğü kullandığı zaman *akmak* eyleminin kullanımı yüksek olacaktır. Buna karşın Londra nüshasında *yul* sözcüğünden kullanım sıklığı daha fazla olan *yel* sözcüğünün dizimlediği eylemler tarandığında ise üzerinde tartışılan 175v/15 haricinde *akmak* eylemiyle dizimlenmediği görülür. Çünkü dil kullanımı için *yel* kavramı +[esen] anlam özelliğiyle kavramsallık kazanmıştır: “*yağdı yağmur esdi yeller*” (22v/14); “*yêl esnedi*” (27r/17); “*yêl esti*” (121r/3); “*ķıtr yêlini estürdük*” (138r/8).

Bu doğrultuda *yul* ve *yel* sözcüklerinin kavramsal yapıları dil kullanımları tarafından farklı yönlerde kavramsallaştırılarak kodlandığı görülmektedir. Bu durum onların seçme sınırlamalarıyla ilintilidir. Dilin kullanımsal örüntüsü göz önüne alınarak *akar bakırdın yel* mi yoksa *akar bakırdın yul* mu bağlamın mantıksal örgüsüne uyum sağlar diye sorgulandığında *yêl* sözcüğü olması daha muhtemel olduğu ortaya çıkar. Böylece Londra nüshası müstensihinin *yul* yerine nüshada daha çok kullandığı *yel* sözcüğünü dalgınlıkla ya da el alışkanlığıyla yazmış olduğuna kanaati oluşur.

²⁷ **kin** “musk, the secretion of such animals as the musk-deer and musk-rat” (Clauson, 1972: 725); **bur-** “to steam; to be fragrant” (Clauson, 1972: 355); **bur-** “yıpar burdı misk kokusu yayıldı” (Ercilasun, 2018: 425); **tüz-** “to level, straighten, put in order” (Clauson, 1972: 572); **tüz-** “(yer vb...şeyleri) düzeltmek” (Ercilasun, 2018: 914). Bu kullanımlara karşın *kin tüz-* (?) soru işaretiyle karşılanabilir.

Londra nüshası müstensihinin dalgınlıkla sözcüğün imlâsındaki noktaları değiştirdiği için burada farklılaşma meydana geldiği düşünülür. Bunun nedeni ise

		yābān yazı (Ata, 2019: 138).
10.	T.189b/16: Yana altınç kat kök ferişterleri indiler, olarnı eğirdiler, <u>eliglerinde</u> hūrmā yığaçı teg ot közdin yaruḳrak kızıl yāḳūtdın topuz , <u>ḳatıḡ</u> ünün ayturlar.	L.121r/14 ²⁸ : Yana altınç <u>ḳat kök ferişterleri</u> indi, olarnı eğirdiler, <u>eliglerinde</u> hūrmā yığaḳınınḡ otdın közdin turuḳrak, kızıl yāḳūtdın arıḡrak (?) ²⁹ <u>ḳatıḡ ün birle ayturlar</u> (Ata, 2019: 250).
11.	T.380a/12: bir ‘aṣā atmaḳı birle ḳamuḡ ṣirk ve küfr ve sihr ve tuḡyān yok yoḡdun boldılar.	L.238r/6 ³⁰ : bir ‘aṣā aymaḳı birle ḳamuḡ küfr ü sihr ü tuḡyān yok yoḡdun boldı (Ata, 2019: 443).
12.	T.302b/15: Top yalawaḳlar uluḡı saḳçılarınḡ tamḡası.	L.181v/1 ³¹ : Yop yalavaḳ uluḡı hem sawçılarınḡ tamḡası (Ata, 2019: 350).
13.	T.302b/18: <u>Yüz ewürüp tandı</u> erse ḥaḳlıḳına tong ‘Arab.	L.181v/3 ³² : <u>Yüz öwürüp yarlıḳıdın yandı</u> erse yong ‘Arab (Ata, 2019: 351).

kin bur- ifadesinin tarihî Türk dilinde eşdizimsellik özelliği kazanan bir ifade olarak karşımıza çıkmasıdır.

²⁸ Londra nüshası müstensihinin dalgınlıkla sözcüğün imlâsındaki noktaları değiştirdiği için farklılaşma meydana gelmiştir.

²⁹ (?) işareti tarafımızdan metindeki anlamsal boşluğa dikkat çekmek için eklenmiştir.

³⁰ Londra nüshası müstensihinin dalgınlıkla sözcüğün imlâsındaki noktaları değiştirdiği için farklılaşma meydana gelmiştir.

³¹ **top**: “bütün, tam” (Clauson, 1972: 492) göndergesiyle Londra nüshasında tanıklanır: “Arkasında bir top yığaç erdi” (Ata, 2019: 188). Londra nüshasında 181v/1’in müstensihisi ile 101v/9’un müstensihinin aynı kişi olduğu (müstensih-3) göre müstensih 181v/1’de *top* sözcüğü anlamlandırmaması nedeniyle bu şekilde yazması mümkün görünmemektedir. Bu yüzden burada meydana gelen farklılığın müstensih dikkatsizliği sonucunda ortaya çıktığı sonucuna ulaşılır. Ayrıca Boeschoten 181v/1’deki yazımı *top* olarak düzelttiği takip edilir (2015: 413).

³² Londra nüshası müstensihinin ʿ harfinin noktasını yazmayı unutması karışıklığa yol açmaktadır.

14.	T.181b/13: Kıbtîler iwleringe kirsünler, aysunlar, yarın bizing ‘İdimiz bar, mālımıznı bizke bëring, boyun kulağdağı yünçüleri emānet bëring.	L.115r/14 ³³ : kıbtîler ewinge kirsünler, aytsunlar: yarın bizing ‘İdimiz bar, mālımıznı bizge bëring kim tutum kulağdağı koldağı nerselerni bizge emānet bëring (Ata, 2019: 351).
15.	T.190a/12: Ol kün ka muğ suwlar süçidi, ka muğ ağırlar onğuldi, ka muğ tilweler ağıldı.	L.121v/7 ³⁴ : ol kün ka muğ suw süçildi ³⁵ , ka muğ ağırlar onğaldı, ka muğ talwarlar ayıldı (Ata, 2019: 251).
16.	T.323b/18: Ma’nîsi ol bolur: Ey Muḥammed sanga yārîçi-	L.197r/13 ³⁶ : Ma’nîsi ol bolur: yā Muḥammed

³³**tutum**: Bu sözcüğün Londra nüshasında tek yerde (115r/14) tanıklanmasının yanı sıra söz konusu bağlamın anlamsal içeriğine de uygun olamaması dolayısıyla *tutum* sözcüğü müstensih müdahalesi olarak tanımlanmıştır. Bu bağlam, Tahran nüshasıyla karşılaştırıldığında müstensih burada dalgınlıkla *boyun* (بوين) yerine *tutum* (توتوم) sözcüğünü yazdığını öngörmek mümkündür. Çünkü nüsha müstensihinin *boyun* sözcüğünü anlamlandırmama ihtimali oldukça düşüktür. Bunun bir nedeni sözcüğün dildeki temel sözcüklerden biri olması, bir diğer nedeni ise müstensih tarafından kullanımının takip edilmesidir. (krş. 82v/12; 107v/16; 140v/6; 145r/18; 162r/16; 205r/9 vb. ...)

³⁴Londra nüshası 121v/7’de geçen *telwer/talwar* biçimi tek yerde tanıklanıyor. Ata, sözcüğü “sığınak, barınak” (2019: 875) olarak anlamlandırırken, Boeschoten çalışmasının sözlük kısmında *tālwār* birimini, *tālwā* madde başı altında alması, onu *tālwā* sözcüğünün bir varyantı olarak kabul ettiğini göstermektedir (2015: 684). Ancak Londra nüshası kapsamında özellikle *telwer* sözcüğünü istinsah eden müstensih-3’ün bu sözcüğü sıkça kullandığı ve *telwe* varyantıyla yazdığı takip edilir. (krş. 152v/18, 19, 21, 153r/2, 9; 153v/3; 159r/4; 194v/5; 203r/4) Bu durumda sözcüğü *telwer* biçiminde bir sözcükbirim olarak kabul etmek yerine müstensih dalgınlığı sonucunda ر harfinin fazla yazıldığını düşünmek daha tutarlı görünmektedir.

³⁵Bağlamın anlamsal içeriği ve sözcüğün imlâsı *suçuldi* yerine *süçildi* şeklinde de okunabilmesini mümkün kılar.

³⁶Londra nüshasından aktarılan 197r/13-14’teki bağlamsal ardışıklık dikkate alındığında yani hem tümcenin Enfal suresinin 64. ayetinin Türkçe meali olması hem “taķı ‘Ömer **tēp** (تېپ) turur” ifadesinin tümcenin anlamsal bütünlüğüyle

men takı 'Ömer tap turur . Ba'zılar aymışlar ma'nisi ol bolur: Ey Muḥammed sānga takı mü'minlerka men tap turur-men .	sānga yārīci-men, takı 'Ömer tép (تیب) turur. "Ba'zılar aymışlar: ma'nisi ol bolur kim ey Muḥammed sānga takı kamuğ mü'minlerge men tap (تیب)-men (Ata, 2019: 375).
---	---

Tahran ve Londra nüshaları mukayeseli olarak takip edildiğinde Londra nüshasının hikâye akışında zaman zaman kopukluklar belirginleşerek ortaya çıkar. Bu kopukluklardan bazıları da müstensihlerin nüshayı kopyalama sürecindeki dalgınlıkları veya dikkatsizlikleri dolayısıyla satır atlaması şeklinde tezahür eder. Bu çerçevede tespit edilen bilinçsiz müdahalelerin anlaşılmasını sağlamak adına aşağıda birkaç örnek sunulacaktır:

	Tahran Nüshası	Londra Nüshası
1.	T.83a/8-17: Yarlıg boldı Cebra'ılke. Bir kiçigrek kanatın yazdı, Lût vilâyetlerinin astınga soқты, yerni suwka tegi oydı, hevâka tegi ağdurdı. Cebra'ıl könglinde keçti: Men kavî kul-men, munça tenglik nerseni kötrür-men. Yarlıg keldi: Ey Cebra'ıl kökke tegi ağdurgıl. Cebra'ıl kökke tegi ağdurdı. Tağağular ünin ferışteler işittiler. Yarlıg keldi: Ey Cebra'ıl ol yerni ewürgil, sen astındın çıkğıl.	L.62r/13: Yarlıg boldı Cebra'ılge, bir kiçig kanatın yazdı, Lûtın kanatlarının üstinge soқты, yerni suwga tegi oydı, havâga tegi ağdurdı, Cebra'ıl kökke tegi ağdurdı, tawuklar ünin ferışteler işittiler. Yarlıg keldi: ey Cebra'ıl ol yerni öwürgil, sen astındın çıkğıl. Yerni öwürdi, özi astındın çıkdı, er tişi birle yaturda udğudın oyğanmadılar, oğlanlar bēşikdin togrılmadılar, suw idişleri teben boldı bir qatre suw tökülmedi. Hıtab keldi:

bağdaşmaması hem de müstensihin hemen bir sonraki satırdaki (krş.197r/14) **tap** (تیب) sözcüğünü özellikle harekelendirerek yazması, müstensih dalgınlığıyla tümcedeki **tép** (تیب) ifadesinin **tap** (تیب) yerine yazıldığını kanıtlar.

	Cebra'îl yerni ewürdi, özi astındın çıktı. Er 'avret birle yaturda oğğanmadılar, oğlanlar beşikdin adrılmadılar, suw edişleri teben boldı, bir qatre suwı tükölmedi. Hıtab keldi: Ey Cebra'îl bularnı kötürgen sen mu-sen azu men-mü? Cebra'îl secdeke bardı, aydı: İlähî tevbe kıldım.	ey Cebra'îl, bularnı kötergen sen mü-sen, ya men mü-men? Cebra'îl secdege bardı, aydı: İlähî tevbe kıldım (Ata, 2019: 129). ***Londra nüshasında Cebra'îl'in tövbe etmek zorunda kaldığı eylemin nedeninin atlandığı anlaşılıyor.
2.	T.151b/8: Su'āl: Yūsuf ayğān mülk qayu erdi? Munga yēti tūrlūg cevāb aymışlar. ***Tahran nüshasında 7 cevabın tümü mevcuttur.	L.110v/15-16: Su'āl: Yūsuf ayğān mülk qayu ērdi? Munğā yēti tūrlūg cevāb aymışlar. (Ata, 2019: 201). ***Tahran nüshasında bağlamda kast edilen 7 cevap da mevcuttur. Ancak Londra nüshasında altıncı cevap sonrası ya atlanmış ya da yazılmak istenmemiştir. krş. 110v/21.
3.	T.113a/5-7: Fir'avn çerigi kamuğ suwqa kirdi, taşkaru kimerse qalmadı. Suwqa yarlıg boldı, aqa başladı. Ol tağ teg suw kamuğ qomruıldı, qatıg ün işitildi. Mūsī 'aleyhi's-selām bir ediz yerde turuqtı. Benī İsrā'īlni yıgdı, Mevlā ta'ālāqa şükr kıldılar, hāmd u senā aydılar. Yana aydı: يا عباد الله انظروا فان الله يحرك Ey Mevlā kulları körüng, İdi	L. 116r/14: Qaçan tamām kıbtīler [deryāga] kirdiler ērse suwğa yarlıg boldı, aqa başla tēp. Qaçan Fir'avn deryāga ğark boldı ēr[se] ol hālde aydı: īmān kēltürdüm (Ata, 2019: 243). ***Londra nüshasında Tahran nüshasında takip edilen <i>Fir'avn çerigi</i>'in akıbeti yok.

	‘azze ve celle yağularingızni suw birle helāk kıldı. Aymışlar: Kačan Fir‘avn Tengiz tüpinde ğark boldı erse ol hâlde aydı: İmān keltürdüm.	
4.	T.203a/4-6: Emdi bilgil, ol kemi on qarındaşlarning erdi, atalarındın mīrās qalmış. Bişegüsi işleyümes erdiler. İşlegen bişegüde birisi cüzām illetlığı erdi, birisi singar közlüg erdi, üçünçisi ahsak erdi, törtinçisi ut yeri şışlüg erdi, bişinçisi ısıtmalig erdi. Kamuğdın kiçigrek ol erdi. Yana işleyü bilmegenler, biri qarağu erdi, ikincisi sağır erdi, üçünçisi agın erdi, törtinçisi oturm erdi, bişinçisi qolsuz erdi.	L.130v/11-15: İmdi bilgil kim ol kimi on qarındaşning erdi, atalarındın mīrās tégmiş, bēşegüsi kimide işleyür erdiler taķı bēşisi işlemes erdiler. İşlegen bēşegüning birisi cüzāmliĝ erdi, birisi singar közlüg erdi, üçünçisi aķsaķ erdi, törtünçi teni şışuķ erdi, bēşinçi ısıtma erdi, ķamuğdın kiçigrek ol erdi. Taķı işlemegenler biri qarağu, ekinçi sağır, üçünçi aĝın, <u>törtünçi oturm</u> (Ata, 2019: 266). ***Londra nüshasında beşincisi hakkında bilgi aktarımı yok.
5.	T.189b/17: Mūsī hūşsuz boldı, yüzün tüşti, yıĝladı aydı: İđiyā munda tursam ölür-men, çıķtım erse köyer-men. Yana ‘arşnı kötürgen feriştel erdılar, bu ķamuğ feriştel erikip سبوڪا قدوسا رب العزة ابدًا لا يموت tiyü ün <u>ķopardılar.</u>	L.121r/15-16: <u>Mūsī</u> bī-hūş boldı, burun yıĝladı aydı: İđiyā munda tursam. رب العزة تيموت تيؤن <u>ķopardılar</u> (Ata, 2019: 250).
6.	T.225a/12-14: Kūne aydı: Bir tiwe bērgil. Bērmedi. Aydı: Bir uđ bērgil.	L.143r/7: Kūne aydı: bir tēwe bērgil. Ol zamān tūnglükdin

Bêrmedi. Aydı: Bir koy bêrgil. Bêrmedi. Aydı: Bir tawuq bêrgil. Bêrmedi, Ançada tügnükdin bir çekürge kirip keldi.	bir çekürge kirip keldi. (Ata, 2019: 286) ***<i>Kûne</i>'nin <i>Süleymân</i>'a sorduğu sorunun cevabı Londra nüshasından takip edilemediği gibi, istediği arzusun boyutunun gittikçe küçülmesi gereken anlatı akışı da eksiktir.
--	--

Yukarıda aktarılan bağlamlar incelendiğinde Londra nüshası müstensihlerinin dalgınlıkları veya dikkatsizliklerinden kaynaklı olduğu öngörülen eksiklikler ve satır atlamaları takip edilmektedir. Nüshada bu tür müdahalelerin eksiklik olarak saptanmasını sağlayan en önemli etken, anlatı bütünlüğü açısından olması beklenen, hatta olması gereken kısımların yokluğudur. Londra nüshasında bu tür eksikliklerin fazlaca tespit edildiğini belirtmek gerekir; ancak bunların tümünü aktarmak çalışmanın sınırı dolayısıyla mümkün değildir.

Şunu önemle belirtmek gerekir ki nüshalar arasındaki farklılıkların nedenleri her zaman bağlam vasıtasıyla takip edilememektedir. Yani yukarıdaki örneklerde olduğu gibi bağlamsal kurgu her zaman bize bu imkânı sağlamamaktadır. Bu şartlar altında tespit edilen farklılıklar, Londra nüshası tarafından bakıldığında Tahran nüshasındaki eklentiler, Tahran nüshası tarafından bakıldığında Londra nüshasındaki eksiltiler gibi görünür. Bu yüzden bu tür müdahalelerin yönünün ne tarafa doğru olduğunu kesin olarak saptamak ve sınıflandırmak kolay değildir. Bu durum aşağıda sunulan bir örnekle daha iyi anlaşılacaktır:

	Tahran Nüshası	Londra Nüshası
1.	T.91a/12-18: yangakları kızıllıkıdın şakâyıku'n-nu'mân atlıg çiçek uwtanur erdi. Tulunglarında kırk küjekleri erdi, yigirmi	L.67r/10: yangakları nûrındin şakâyıku'n-nu'mân atlıg çiçek uwtanur erdi. Yûsuf tağı İbn Yâmin Râhîldin erdiler (Ata, 2019: 136).

	sağdın, yigirmi soldın. Bir küjekni tarısa adaķınığ topuķına teger erdi, yana ķođsa yıgrılıp tulungında turur erdi. Kara saçları yıpar teg yığlanur erdi. Körknüñ tokuz yüz toķsan toķuzı yalğuz Yūsufda kim ķılu bilgey. Yūsuf yalawaç, İbn Yāmīn ikegü Rāhīldin erdiler.	
--	---	--

Bilinçsiz Müdahaleler

Londra nüshası müstensihlerinin çekimledikleri metinde karşılaştıkları sözcüksel öğeleri okuyamadıkları, okusa da anlamlandıramadıkları zamanlarda müstensihlerin iki farklı yönde refleks geliştirdiği gözlemlenmiştir.

Bunlardan birincisi, müstensihin istinsah performansını devam ettirebilmek adına kendi bilgi birikimi ve dile hâkimiyeti ölçüsünde kavrayabildiği anlatının bağlamsal içeriğine uygun başka bir sözcüksel öge yazmasıdır. Bu tür durumlarda müstensihlerin anlamlandırmakta zorlandıkları sözcüksel öğelerin hem ortografisi hem tümce içindeki konumu hem de onunla dizimlenen diğer sözcükler, müstensihin zihninde çağrışımlar yaratacaktır. Bu çağrışımlar nüshaya bazen gördüğünü taklit etme olarak bazen yorumlanma olarak bazen de her ikisinin harmanlanmış biçimi olarak aksettiği gözlemlenmiştir.

İkincisi ise müstensihin bir icracı olarak istinsah performansını durdurmasıdır. Bu tür durumlarda müstensihin performansını durdurma seviyesinin bazen salt sözcüksel düzeyde bazen de bir ya da birden fazla tümceden oluşan blok yapılar olabildiği görülmüştür. Her iki durumda da bağlamın anlatısında boşluklar ve kopukluklar meydana geldiği tespit edilmiştir.

Buraya kadar Londra nüshası müstensihlerinin kendi dönemlerinden önce kullanılan dile hâkimiyetleri ölçüsünde ya da kendi dönemlerindeki farklı dil gruplarının diyalektel varyantlarına karşı olan aşinalıkları ölçüsünde okuyamadıkları sözcüksel öğelere karşı geliştirdikleri tavır ve tutumlar genel itibarıyla sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Ancak bu süreçte Londra nüshası müstensihlerinin aynı sözcüğe farklı sayfalarda farklı tutum ve tavır sergilediği de önemle belirtilmesi gereken hususlardan biridir. Bu nedenle aşağıda özellikle müstensihlerin bu tür tavır ve tutumlarını çarpıcı biçimde ortaya koyacak bilinçsiz müdahale örneklerine bu çalışmada öncelikle yer verilmek istenmiştir. Aşağıdaki açıklamalı örneklerin ardından nüsha boyunca tespit edilen bu tür müdahaleler bir liste hâlinde dipnotlarla sunulacaktır.

Endek / İndek

Endek sözcüğü Londra nüshasında art arda kullanımıyla iki yerde takip edilir. krş. 216r/17, 18 (müstensih-4). Nüshanın 60v/2 ile 204v/14'teki bağlamları Tahran nüshasıyla mukayese edildiğinde nüsha müstensihlerinin *endek* sözcüğüyle ilgili bilgi birikiminin aynı olmadığı anlaşılır. Bu kanaati besleyen dilsel verilerden biri özellikle 60v/2'de müstensihin *indek* sözcüğünün ortografik biçimine benzeyen başka sözcükbirimiyle telafi seçme çabasıdır. Müstensihin bu bireysel çabası, nüshanın bütününde gözlemlenen dil kullanımıyla kıyaslandığında anlaşılmaktadır. Şöyle ki *ileg* “ön/ön taraf” sözcüğüyle *aş-* eyleminin dizimlenmesi, söz konusu eylemin kullanım örüntüsüne uygun düşmemektedir. Çünkü *aş-* “yüksek bir yere çıkmak” eylemi, dönemin dil kullanıcıları tarafından – Londra nüshası düzleminde - ya *kök* veya *yokaru* gibi sözcüklerle ya da “yeryüzünden yukarıya diklemesine uzanan nesne” adlarıyla birlikte dizimlenme örüntüsüne sahiptir (krş. *şarh*, *menâre*, *kazuk*, *âhûr*, *taht*, *tag*, *tam* vb). Böylece *aş-* eyleminin nüshadaki kullanımsal örüntüsüne dayanarak “yüksek yer” anlamsal özelliği söz konusu eyleminin seçme sınırlaması olarak tanımlanabilir. Bu doğrultuda hareket edildiğinde, bağlamdaki *ew ileginde aşp* ifadesinin eğreti durduğu ortaya çıkar. Buna karşın 204v/14'te ise müstensih kanaatimizce çekimlediği metinde görüp anlamlandıramadığı *endek* sözcüğünü metnin bağlamından yola çıkarak kendince anlamlı bir

sözcük seçme refleksi göstererek telafi etmek istemiştir. İkinci veri ise *DLT*’den vakıf olunduğu üzere *indek* sözcüğünün Oğuz dil grubuyla özdeşleşen bir sözcükbirim olmasıdır. Bu doğrultuda varsayılan müstensih-2 ve müstensih-3’ün Oğuz Türklerinin kullandığı *indek* “düz çatı” sözcüğüne aşına olmaması muhtemeldir. Dolayısıyla o dönemde belirli bir dil grubunun aşına olduğu *indek* sözcüğünü anlamlandıramayıp onun yerine kendi bilgileri doğrultusunda tercih ettikleri sözcükbirimler bağlamlarda anlamsal bir muğlaklık meydana getirmiştir:

	Tahran Nüshası	Londra Nüshası
1.	T.82a/17: Qızları aş itginçe Lūt yalawaç iwlüki Vā’ile ‘aleyhi’l-la’nehu konuğ kelse iw indekike ağıp ot urur erdi, kâfirler konuğ kelmışin bilsünler tip, ot yaktı.	L.60v/2: Qızları aş kılğınça Lūt ewlügi Vā’ale ‘aleyhā’l-la’ne konuğ kelse tünle ew ileginde aşıp oturur erdi, kâfirler konuğ kelmışin bilsünler tēp ot yakdı (Ata, 2019: 126).
2.	T.334a/1-2: Bu taşnı kötrüp başım üze qodğıl, indekke ağıp Muḥammedning tepesinge urayın	L.204v/14: bu taşnı köterip başım üze qoyğıl, bēk yerge minip Muḥammedning başınga urayın (Ata, 2019: 388); bu taşnı kötārib başım üzā qoyğıl. Bāyik yergā minib ... (Boeschoten, 2015: 462).

Eçi

eçi göstergesi Tahran nüshasında biyolojik cinsiyet yönüyle karşıt anlamsal özelliklerle kavramlaşan iki ayrı göndergesel anlamla tanımlanır. İlki, alan araştırmalarından aşına olunan “erkeğin erkek kardeşi” göndergesidir. Bu gösterge Londra nüshasında *inçi* varyantıyla takip edilmektedir: krş. 91b/2, 6; 94a/15; 94b/1; 95a/16; 95b/11; 127a/1; 133a/8. İkincisi, *eçi* (*eçiy* olarak da okunma ihtimali vardır) göstergesinin Tahran nüshasında “eş, erkeğe ait olan kadın” göndergesel anlamıyla kullanımıdır. Tahran ve Londra nüshalarının sözcüksel düzeydeki farklılıkları incelendiğinde, Londra nüshası müstensih(ler)i için sorun *eçi* dilsel göstergesinin “kadın: erkeğe ait

olan kadın” göndergesiyle karşılaştıklarında başladığı takip edilmektedir. Bunun ilk ve en açık göstergesi Londra nüshası müstensihinin çekimlediği nüshada gördüğü dilsel göstergeyi “ایکی /iki” (80v/11) olarak istinsah etmiş olmasıdır:

“Erning belâsı **êki** ‘âlem belâsı **ķurtķa**

ķurtķa **ķarıp** **ölürse** **salğıl** **étini** **ķurtķa**” (Ata, 2019: 154)

Yukarıdaki beytin anlamsal içeriğine dikkat kesildiğimiz zaman beytin anlamsal açıdan sekteye uğradığı ortaya çıkar: “Erkeğin belası iki, âlemin belası yaşlı kadın; Yaşlı kadın yaşlanıp ölürse onun etini kurda at.” Bu beytin ilk mısrasındaki anlam kopukluğu Tahran nüshası 109b/13 ile giderilebilmektedir:

“Erni belâsı **êçi** ‘âlem belâsı **ķurtķa**

ķurtķa **ķarısı** **öldür** **etini** **salğıl** **ķurtķa**”

Yukarıda Tahran nüshasından alıntılanan beyitteki *êçi* sözcüğü, “Erkeğin belası kadın” ifadesiyle dönemin geleneksel bakış açısıyla da uyumlu bir anlama kavuşur. Şimdilik *êçi* sözcüğü burada genel nitelikli bir kategorik gönderimle aktarılmak zorundadır. Çünkü referans gösterilen bağlam *êçi* sözcüğünün kavramsal yapısıyla ilgili başka bilgiler sunmamaktadır. Bu şartlar altında *êçi* sözcüğünün dönemin dil kullanımının zihninde nasıl kavramsallaştığını anlayabilmek için daha fazla bağlamsal kullanıma ihtiyaç duyulur. Bu ihtiyacı Tahran nüshası 214b/9³⁷ ve 219a/18-219b/2³⁸’de tanıklanan *êçi* sözcüğünün bağlamsal kullanımları karşılamaktadır. Bu bağlamlardaki kullanımlar, nüsha müstensihinin *êçi* sözcüğünün

³⁷ “Belķis atlıg ĥatun erdi bir bulunĥnunĥ ĥanı ol; Atın işitip keldi terkin boldı anıĥ **êçisi**.” Bu beytin ikinci satırı, hikâyenin genel içeriğine atıfta bulunması yönüyle “(Süleyman’ın) Adını işitip hemen geldi, onun “karısı/eçi” oldu” şeklinde çevrilebilir.

³⁸ İw idisi ölür-men bilip kaçđuluĥ bolup oltururda **erkek tavuķ tişi tavuķķa** sigirdi. İt aydı tavuķķa: Uwtanmas mu-sen, iw idisi kaçđuluĥ olturur, sen tamâřā kılur-sen. **Erkek tavuķ** aydı: Ol ölse yegrek, anıĥ için kim **meniĥ yigirmi êçim bar** kamuĥın köndürüp turur-men, **mununĥ bir êçisi bar**, anı taķı köndürü bilmes, eger akılı bar erse bağķa bargay, tal yığaçlar ke<s>ip keltürgey, maĥa ne sorar-sen <tip> berlegey, tidi. **Er** anı işitti, ĥopa keldi, bağķa bardı, yığaç keltürdi, **êçisin** bergeledi.

“kadın, eş” göndergesel anlamına vakıf olduğunu, onu okuyup anlamlandırmakta zorlanmadığını göstericidir. Tahran nüshası müstensihinin aksine, Londra nüshası müstensihinin 80v/11’de “ایچی / èçi” göstergesini (müstensihinin çekimlediği metinde “ایکی /iki” yazmadığını da varsayarak) okuyamadığı, okusa da anlamlandırmakta zorlandığı için gördüğü dilsel sembol onun zihninde neyi çağrıştırıyorsa, nüshaya da o sözcüğü yansıtmış olduğunu gösterir. Bu Londra nüshası müstensihinin yukarıda sınıflandırılan birinci refleksinin somut örneği olarak karşımıza çıkar.

Peki, Londra nüshası müstensihleri metnin başka bir yerinde *èçi* sözcüğüyle karşılaşmış olabilir mi? Eğer karşılaştırlarsa nasıl refleks göstermişlerdir?

Londra ve Tahran nüshaları mukayeseli incelendiğinde Londra nüshası 80v’yi istinsah eden müstensih farklı sayfalarda da *èçi* sözcüğüyle karşılaşmış olma ihtimali vardır. Müstensih 80v/11’deki bilinçsiz müdahalesi göz önünde tutulduğunda 137r’deki beytin tamamıyla 139v’deki kısa anekdotun tamamının olmaması, onun bu sözcükle karşılaşmış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Londra nüshasındaki 137r ile 139v’deki bu durum, müstensih bu kısımları görmezden gelerek atlamasıyla yani bir icracı olarak performansını durdurmasıyla açıklanabilir (krş. T.214b/9 ile L.137r; T.219a/18-219b ile 139v). Bu Londra nüshası müstensihinin yukarıda sınıflandırılan ikinci refleksinin somut örneği olarak karşımıza çıkar. Böylece aynı müstensih (müstensih-3) bilmediği, anlamlandıramadığı dilsel göstergeler karşısında birbirinden farklı reaksiyonlar sergileyebildiği de ortaya çıkar.

Tawar

Tahran ve Londra nüshaları mukayeseli biçimde incelendiğinde nüsha müstensihlerinin *tawar* sözcüğüne karşı farklı anlamsal kodlamalara ve bilgi birikimine sahip olduğu öğrenilir. Tahran ile Londra nüshası müstensihlerinin her birinin çekimledikleri metinde karşılaştıkları *māl tawar* ikilemesini genellikle aynı doğrultuda kullanması, onların dil kullanımında bu ikilemeye aşına olduğunu

göstermektedir. Ancak *tawar* sözcüğünü ikileme haricinde bir terim olarak kullanıldığı durumlarda farklılaşmalar meydana gelmiştir.

İlk olarak Tahran nüshasında *tawar* sözcüğü, üst anlamlı bir sözcük olarak tanımlanır. Dilde üst anlamlı sözcük kendi kategorisinin altındaki yeni bir kavrama da ad olabilir. Bu dilsel olgu dilbiliminde *auto-hyponymy* olarak terimleştirilmiştir. Bu da *tawar* göstergesinin Tahran nüshasındaki çokanlamlılığına da açıklık getirir. Bu açıdan bakıldığında *tawar* “ipek kumaş” yan anlamını dil kullanımında nasıl kazandığını daha iyi gösterir. (bk. Çelebi Çam, 2024: 671-78) Tahran nüshasında *tawar* sözcüğünün “ipekli kumaş” anlamıyla tanıklandığı bağlamlarda herhangi bir anlamsal kopukluk ya da bocalama olmaması, onun *tawar* sözcüğünü istinsah etmekte zorlanmadığını kanıtlar. Böylece Tahran nüshası müstensihinin *tawar* sözcüğünün bu yan anlamına vakıf olduğu anlaşılır.

İkinci olarak Londra nüshası müstensihlerinin, Tahran nüshası müstensihinin aksine *tawar* sözcüğünün “ipek kumaş” anlamına oldukça yabancı olduğu, hatta metnin ona tanıdığı anlamsal içeriğe rağmen *tawar* sözcüğünü “ipek kumaş” göndergesiyle bağdaştıramadığı ya da kullanmaktan kaçındığı gözlemlenir. Şu açıkça söylenebilir ki Londra nüshası müstensihlerinin (eldeki veriler dip nüshada aslen *tawar* sözcüğü olduğuna işaret ediyor) çekimledikleri metinde geçen *tawar* sözcüğünü okuyamadıkları düşünülemez (bk. *māl tawar*). Bu doğrultuda *tawar* sözcüğünün okunabildiği ancak terim olarak “ticari meta niteliğine sahip dört ayaklı hayvan” (krş L.73r/11) göndergesel anlamla kodlandığı, bu kodlayış sebebiyle de *tawar* göstereninin “ipek kumaş” gösterileniyle bağdaştırılamadığı ya da bu gösterilenle kullanıldığı takdirde bir absürtlük oluşacağı sonucuna ulaşılır.

Tahran nüshasında *tawar* sözcüğünün “ipek kumaş” göndergesiyle tanıklandığı bağlamların Londra nüshası eş-bağlamlarıyla karşılaştırıldığında, Londra nüshası müstensihlerinin nasıl bir performans sergilediği şöyle bir tablo ile açığa çıkar:

	Tahran Nüshası	Londra Nüshası

1.	T.86a/14: on tiwe yüki buğday, on tawar ton , ming kümüş, on batman yıpar, on batman ‘anber, on batman kâfûr keltürüp bu oğlanlarka üleyü bérđi.	L.63r/14: on tewe yüki buğday, on tewe on ming kümüş, on batman yıpar, on batman ‘anber, on batman kâfûr keltürüp bularğa bérđiler (Ata, 2019: 130).
2.	T.93a/16: Tonluķı tangsuk tawardın Rûm Hıtây atlas çuzı	L.68v/2: Tonluķı tangsuk yığardın Rûm Hıtây atlas çuzı (Ata, 2019: 138).
3.	T.125a/18: Zindân kapuğında kördi yêti yüz hıdmetçiler turur, kamuğ tawarlar birle örtüglüg.	L.92r/2: zindân eşikide yêti taht-ı revân turur, kamuğ kıymethğ parçalar birle örtülgen (Ata, 2019: 174).
4.	T.138b/3: Ol yêti kat serâylarını türlüg türlüg tawarlar birle bezedi.	L.101v/2: Ol yêti kat sarâylarını türlüg türlüg nerseler birle bezedi. (Ata, 2019: 188).
5.	T.138b/5: İkinç kat iwni yaşıl tawarlar birle bezedi, beglerni anda olturttı.	L.101v/3: Êkinçi êwni yaşıl birle bēzedi, beglerni olturtdı (Ata, 2019: 188).
6.	T.138b/6: Üçinç iwni kızıl tawarlar birle bezedi, sipehsâlarnı anda olturttı.	L.101v/4: Üçünçi êwni kızıl bēzek birle bēzedi, bahādırlarnı olturtdı (Ata, 2019: 188).
7.	T.157b/7: Qarķīsûn çadırda tawar keğip olturur erdi.	***Londra nüshasında Eyyûp peygamber kıssasının tamamı yok.
8.	T.216a/6: Ol tahtnı altun, kümüş, tawar tonlar birle kalamış erdi.	L.138r/2: ol tahtnı altun kümüş birle kılınış erdi (Ata, 2019: 278).
9.	T.235a/16: yüz tiwelerke altun kümüş, tangsuk tawarlardı n yükledi.	L.149r/18-19: tört yüz tēwege altun kümüş tansuh nerseler yükledi (Ata, 2019: 296).
10.	T.235b/15, 17: Kızıl sırınçka ol suw yüzinge tarttılar, on sekiz künlük yerke tegi çuz	L.149v/11: Süleymân fermānladı, kızıl sırçadın ol suw yüzinge tuttılar, on sekiz

	tawar ar�r t��ediler ta�ı ���d ve �andal yı�acı birle yerni bezediler. Bel��s �amu� �erigi birle on sekiz k�n�k yer ar�r tawar �ze y�ridiler.	k�n�k y�rge �uz a�las t��ediler, on sekiz k�n�k y�r �uz birle a�las �ze y�ridiler (Ata, 2019: 296).
11.	T.284a/15: Mund�n ta�ı ya�sıra� ton ke�d�rgil, tidiler. �ızıl tawarlar birle tonadı.	***Kıssa-i Kavm-i Tubba Londra n�shasında yok.
12.	T.297a/7: Yana aydı: Tawar tonlar ke�mek, ediz bin�lar �oparm�� �al�� arasında bel��rdi m�?	L.177r/4: Ol �u� aydı: yıparl�� tonlar keymek, biyik bin�lar �oparm�� �al��y�� arasında bel��rd� m�? (Ata, 2019: 342).
13.	T.311b/2: Mekkeligler k�zind�n ıradı erse yumu��lar ton�n �ı�ar��l, dı��-ı Mı�r� atl�� ton�n ke�d�rgil, m�ngen t�wesini tawar birle bezegil.	L.188r/5: Mekkeligler k�zind�n yıra� bold� erse t�ve�iler ton�n �ı�ar�p dı��-ı Mı�r� atl�� ton keyd�rgil, mingen t�vesin b�zegil (Ata, 2019: 361).
14.	T.358b/10: �ır�ız Hı�ay tawarımız	L.223r/20: �ır�ız Hı�ay tawarımız (Ata, 2019: 417).
15.	T.368a/13: An�ada H�yy bin A��ab�n� kelt�rdiler, �u�ter� tawar ke�ip turur	L.230r/2: An�ada H�yy bin A��ab�n� kelt�rdiler, �b�ar� tonlar ke�ip turur erdi (Ata, 2019: 430).
16.	T.379a/16: Ey yum��ak t��ekde yatma�an, ey tawar ton ke�megen.	L.237v/1: Ey yum��ak t��ekde yatma�an, ey ta�ar ton ke�megen (Ata, 2019: 442).

Yukarıda Tahran nüshasında *tawar* sözcüğünün “ipek kumaş” göndergesiyle tanıklanan ba lamlarıyla bu ba lamların Londra nüshasına karşılık gelen kısımları mukayeseli bir tabloyla sunulmuştur. Bu tablo Tahran nüshası müstensihinin *tawar* s zc  n  “ipek kumaş (ticari değeri olan kumaş)” olarak

anlamlandırmakta zorlanmadığını göstermektedir. Buna karşın Londra nüshasını istinsah eden dil kullanıcılarının semantik belleklerindeki *tawar* (ticari meta niteliğine sahip dört ayaklı hayvan)³⁹ imgesinin, sözcüğün başka bir anlamsal içerikle bağdaştırılmasını zorlaştırmıştır. Müstensihler bu zorluğu, metne müdahalede bulunarak aşmaya çalışmışlardır. Ancak müstensihlerin bu tür bilinçsiz müdahaleleri sonucunda (1), (2), (5) ve (16) numaralı bağlamların anlamsal içeriğinin sekteye uğradığı takip edilir. Londra nüshasındaki bu tür bilinçsiz müdahaleler ve buna karşın Tahran nüshasındaki istikrarlı ve tutarlı kullanımlar, her iki nüshanın dayandığı dip nüshada *tawar* sözcüğünün geçtiği fıkrını kuvvetlendirir.

Londra nüshası müstensihlerinin nüshayı çekimlerken “ipek kumaş” göndergesiyle karşılaştıkları *tawar* sözcüğünün ortografik yapısını bazen taklit ederek (krş. 1, 2, 5, 16), bazen atlayıp görmezden gelerek (krş. 5, 8, 10, 13 numaralı bağlamlar) bazen de metnin bağlamına uyum sağlayan başka sözcükler seçerek (krş 3, 4, 9, 12, 15 numaralı bağlamlar) söz konusu zorluğu aşmaya çalıştıkları söylenebilir.

Yukarıda sadece (14) rakamıyla numaralandırılan bağlamda Londra nüshaları müstensihleri şiirde geçen *tawar* sözcüğünü Tahran nüshasıyla paralel olarak çekimleyebilmişlerdir. Şiirde geçen *Kırkız Hıfāy tawarımız* ifadesi, Londra nüshası müstensihlerinin *tawar* sözcüğüne karşı bilgisi ve kodlayış biçimi düşünüldüğünde burada geçen *tawar* sözcüğünü ancak kendi zihinlerindeki anlamsal kod ile algılayıp istinsah ettiklerini söylemek mümkün olabilir. Yani şiirdeki bu mısrayı Tahran nüshası müstensihi “Kırkız Çin ipeğimiz” şeklinde, Londra nüshası müstensihi “Kırkız Çin yılmamız” şeklinde algılayıp istinsah etmiş olmalıdır.

Yas

Tahran ve Londra nüshaları mukayeseli incelendiğinde Londra nüshası müstensihlerinin *yas* “zarar” sözcüğüne dair sahip oldukları bilgi seviyesinin nüshalar arası farklılığa sebep olduğu tespit

³⁹ **tawar** “originally livestock” (Clouston, 1972: 442).

edilmiştir. Tahran nüshasında *yas* sözcüğünün geçtiği bağlamlarda herhangi bir anlamsal kopukluk gözlemlenmezken Londra nüshası 11v/5'te ***baş kıl-*** “yara yapmak” (*?) ifadesi tümcenin semantiğine “***yas***” sözcüğü kadar uyum gösterememektedir. Bu konunun açıklamasına geçmeden önce Tahran nüshasında *yas* sözcüğüne karşın Londra nüshası eş-bağlamlarda hangi sözcüksel öğeler kullanıldığını şu tablo ile somutlaştıralım:

	Tahran Nüshası	Londra Nüshası
1.	T.15b/12: Bir butağ sıdı, Ādemka keltürdi, aydı: Bu yığaç tatlığ ermiş, men yèdim, yas kılmadı , sen me yègil, tidi.	L.11v/5: bir butağ sıdı, Ādem<ğa> keltürdi, aydı: bu yığaç tatlığ êrmış, men yèdim baş kılmadı , sen me yègil, tedi (Ata, 2019: 50).
2.	T.52b/18: Kim alur muni, kim körmes işitmes kimerseke asığ kılmaz, yas ya' nî ziyân tegürmes, tip.	L.39r/3: aydı: kim alur muni kim körmes işitmez kimerseğa asığ kılmaz, tēp aydı (Ata, 2019: 93).
3.	T.54a/17: İbrāhīm aydı: Bular sözlemes ermiş, ne tiyü tapnur-siz, asığ kılmaz, yas tegürmes nerseke?	L.40r/9-10: İbrāhīm aydı: bular sözlemes êrmış, nè tēyü tapnur-siz, asıgsız nersege? (Ata, 2019: 95).
4.	T.130a/5: Fāyide ol turur kimerse isiz közlüg arıp yaş aşlıkka baksa ol köz aşlıkka teger, helāk bolur, arasında kuğubaş tikse köz ānga teger, aşlıkka yas kılmaz .	L.95r/16: Aymışlar: kavbaş aşlıkdın 'azîzrek üçün burun köz ānga teger andın song aşlıkka teger, ziyân kılmaz (Ata, 2019: 179).
5.	T.264a/1: Abuşka qonaling, yas kılmaz , tidi.	***Bölüm yok.
6.	T.331a/3: yazuk kılmang, yas kötürmeng, uluğluk satmang.	***Bölüm yok.

Yukarıdaki tabloda Londra nüshasından (1), (2) ve (3) olarak numaralandırılan kısımlar, varsayılan müstensih-2'nin kaleminden çıkmıştır. Burada ilk olarak göze çarpan detay, *yas* ve *baş* sözcüklerinin ortografik açıdan birbirine benzerliğidir. Bu benzerlik

ile birlikte Londra nüshasında *baş* sözcüğünün “yara” göndergesiyle başka hiçbir yerde hiç kullanılmaması, Tahran nüshasıyla kıyaslandığında yine aynı müstensih tarafından 39r/3 ile 40r/9-10’da da *yas* sözcüğünün olmayışı dikkat çekmektedir. Bunlar, müstensih-2’nin 11v/5’i çekimlerken metinde *yas* sözcüğüyle karşılaştığını ancak müstensihin nüshaya bilinçsiz müdahalede bulunduğu yönünde bir kanı oluşmasına yol açmaktadır.

Yine aynı tabloda (4) olarak numaralandırılan kısımda Tahran nüshasında *yas* sözcüğüne karşın *ziyan* sözcüğünün geçmesi, müstensih-3’ün çekimlediği metinde *yas* sözcüğünün geçtiği varsayımından da hareketle bu sözcüğü okuyup anladığını ancak bilişsel eş anlamlısı olan *ziyan* sözcüğünü yazmayı tercih ettiği çıkarımına ulaşılır. Böylece yukarıdaki tabloda göze çarpan ilk şey (1), (2) ve (3) numaralı bağlamı istinsah eden müstensih-2 ile (4) numaralı bağlamı istinsah eden müstensih-3’ün Eski Türkçeden itibaren kullanımı tanıklanan *yas* sözcüğüne dair bilgi birikiminin farklı seviyelerde olduğu ortaya çıkar.

Nüshalar arası gözlemlenen farklılaşmalardan biri de - yukarıda da görüldüğü üzere – nüshalardan birinde geçen sözcüğün (bk. 52b/18 ve 54a/17) bir diğerinde (39r/3 ve 40r/9-10) geçmemesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu tür durumlarda müstensihlerden hangisinin görmezden geldiğini ya da hangisinin eklenti yaptığını takip etmek ve bu konuda bir vargıya varmak oldukça güçtür. Araştırma sürecinde iki nüsha arasında genellikle bu tür farklılaşmalar sıkça takip edilmiştir; ancak her zaman bu farklılaşmanın hangi yönde ortaya çıktığı konusunda bir tespitle bulunmak aşağıda gösterilen örneklerde olduğu gibi zordur:

T.119b/1: Yana ilçike aydı: İklep ⁴⁰ turğıl, anda Reyyān melikke ağu bērip	L.87v/15-16: Yana elçige aydı: Reyyān melikge ağu bērip öltürür deg kimerse tapsaṅ āṅa māl qabūl qılğıl, melikge ağu bērip
---	--

⁴⁰ **ikle-** “ayak basmak” (Ercilasun, 2018: 663); **ikle-** “ayak basmak, çiğnemek, düşman arazisine girmek” (Kök, 2005: 400); **irkle-** “to tample on (something)” (Clauson, 1972: 226) anlamlarıyla takip edilmekte ve Türk dili söz varlığında askeri bir terim olarak kullanıldığı da anlaşılmaktadır.

öldürsünler, il bizke ƙalgay, tidi	öltürsün, el bizge ƙalgay, tedi (Ata, 2019: 168).
T.136a/19: Ya'ƙūb yalawaç sewünmişde belingleyü ⁴¹ odğandı.	L.99v/19-20: Ya'ƙūb sewünmişdin oyğandı (Ata, 2019: 185).
T.113b/17-19: Hātunsız tiriglik yok, hātun birle tınçlık yok. Bu ikiniĝ arasında menĝlemek ⁴² yok Hātun belgölüg belā turur.	L.83v/18: tişisiz tiriglik yok, tişi birle tınçlık hem yok. Belgölüg belā turur (Ata, 2019: 161).

Yukarıda mukayese edilen bağlamlar gözden geçirildiğinde, Tahran nüshası müstensihinin *ikle-*, *belingle-*, *menĝle-* eylemlerini eklediği ya da Londra nüshası müstensihinin bu eylemleri okuyup anlamlandıramadığı için görmezden gelerek atladığı yönünde bir yargıda bulunmak ve bu yargıyı kanıtlamak güçtür. Buna karşın yukarıda değinilen *yas* sözcüğünün Tahran nüshası müstensihisi tarafından eklenti olmadığı kanısını oluşturan dilsel veri, Londra nüshasının 11v/5'teki *baş ƙıl-* ifadesi olduğunu önemle belirtmek gerekir. Bu dilsel veriden hareketle de aynı müstensihinin *yas* sözcüğünü okuyup anlamlandırmadığı için 39r/3 ve 40r/9-10'da görmezden gelerek atladığı, böylece metne bilinçsiz yönde müdahalede bulunduğu öngörülmektedir.

Londra nüshası müstensihlerinden bazıları nüshayı çekimlerken bazen okuyup anlamadıkları ya da aşına olmadıkları düşünülen (eğer ideolojik bir tutum ve tavır dolayısıyla atlamadıysa) - *yas* sözcüğü örneğinde olduğu gibi – sözcükleri atlayıp tümcenin anlamını da onun yokluğunu hissettirmeyecek biçimde adapte ettikleri gözlemlenir. Ancak o sözcük eğer anlatının merkezinde yer alıyor ve söylemde birden fazla yerde geçiyorsa, o zaman müstensih(ler) anlatının tamamını bir blok hâlinde atlayabilmekte ve performanslarını daha uzun süreli durdurmaya tercih edebilmektedir. Bu sav, *yatukçı* örneği üzerinden örneklendirilebilir:

⁴¹ *belingle-* “(insan için) korkup uykudan sıçramak” (Ercilasun, 2018: 582).

⁴² *menĝle-* “to look for, or pick up, grain” (Clauson, 1972: 769).

Yatukçı⁴³

Aşağıda Tahran ve Londra nüshalarında referans gösterilen bağlamlar mukayese edildiğinde her iki nüshada da “(Yûnus) **andın keçti**” ifadesinin istinsah edilmesi biz dolaylı muhataplara çıkarımda bulunmayı sağlar. Bu veri hem iki nüshanın bağlı olduğu ortak bir metin olduğunu hem de Tahran nüshası müstensihinin bu ortak metne sadık kalarak anlatıyı tümüyle istinsah ettiğini kanıtlayıcı niteliktedir. Şimdi bu ön bilgiler ile birlikte her iki bağlama da göz atalım:

T.248a/1-8: Emdi Nînevâka
barğıl, olarnı tevḥîdka okıgıl.
**Yûnus bardı, yolda bir
yatukçıka konuk boldı. Ol
yatukçı Yûnus yalawaçka
edgölükler kıldı. Yolğa
çıkarında yarlıg boldı: Ey
Yûnus yatukçıka aygıl, itgen
yatukların sısun. Yatukçıka
aydı erse yatukçı aydı: Men
sening ḥaqqında
edgölükler kıldım, mundağ
mu mükâfât kıılır-sen?
Yarlıg keldi: Ey Yûnus ol
yatukçıka barğıl, toprağdın
itmiş yatukların sıguğa rızâ
bêrmes, munça mening
ḥalâyıqımnı helâk kılgıl,
tiyü du‘â kıılır-sen. Andın
keçti, Nînevâka yawuştı erse
bir koyçını kördi.**

L.157v/10: İmdi Nînevâ tapa
barğıl, olarnı tevḥîdge okıgıl.
Andın keçti, Nînevâga yavuştı
êrse bir koyçı kördi, andın sût
tiledi (Ata, 2019: 309).

⁴³ **yatuk** “yassı su kabı; yayık küpü; sürahi” (Durgut, 1995: 596) göndergesel anlamına dayanarak *yatukçı* göstergesinin “sürahi ya da küp yapan kişi, meslekî terim” olarak tanımlanması mümkündür. Londra nüshasında ise *yatuk* ya da *yatukçı* sözcüklerinin ise kullanımı yoktur.

Yukarıdaki tabloda Tahran nüshasında koyulaştırılarak gösterilen kısmın bir eklenti olmadığını, her iki nüshanın da çekimlendiği ortak metinde geçtiğini kanıtlayıcı dilsel veri, “**Adın keçti**” ifadesidir. Konu bu açıdan değerlendirildiğinde, Londra nüshası müstensihinin *yatukçı* sözcüğünü bilmediği için hikâye örgüsünü anlamlandıramayıp performansını durdurmayı tercih ettiğine dair bir çıkarım yapılmasını mümkün kılar. Çünkü Londra nüshası müstensihisi performansını icra etmeye tekrar karar verdiği yer, hikâye kurgusundaki mikro yapıları birbirine bağlayıcı art gönderimli bir ifade olan “**andın keçti**”dir. Bu durumda müstensihinin performansını durdurmak suretiyle doğrudan metne uyguladığı müdahale anlatı kurgusunda bir boşluk yaratır. Londra nüshası müstensihleri bilmediği, anlamlandıramadığı sözcüklerin geçtiği bölümlerin tamamını görmezden gelerek atlama refleksini gösteren bir başka tanık ise *olma* “testi” sözcüğüdür.

Ulma

Londra nüshası müstensihinin 3r’de *El-kavlu es-semāvāt ve ‘l- ‘arżi* (Ata, 2019: 37) şeklinde bir başlık yazmasına ve bu başlığın öncelik sırasına uyum gösterecek biçimde *Şıfatü’s-semāvāt* bölümünü istinsah etmesine rağmen, anlatının ardından gelmesi beklenen *Şıfatü’l-Arżin* bölümünün nüshada mevcut olmaması dikkat çekicidir. Bu açıdan bakıldığında müstensihinin çekimlediği nüshadan *El-kavlu es-semāvāt ve ‘l-arżi* başlığını kopyalaması, *Şıfatü’l-Arżin* bölümünün tamamını atladığına ciddi bir işarettir. Bu kanıyı Tahran nüshasındaki içeriksel akış da desteklemektedir. (krş. 04b/8- 05a/6) Tahran nüshası 05a/6’da geçen “bilgil kim” ifadesiyle birlikte Londra nüshası müstensihisi de durdurduğu performansı tekrar icra etmeye başlar.

Peki, Londra nüshası müstensihisi 3r’de yani bir sayfa öncesinde *El-kavlu es-semāvāt ve ‘l- ‘arżi* başlığını aynen kopyalamasına rağmen, niçin bir sonraki sayfa *Şıfatü’l-ārżin* bölümünü atlamayı tercih etmiş olabilir?

Londra nüshası müstensihinin performansını durdurma sebebi, Tahran nüshasındaki *Şıfatü’l-Arżin* bölümüyle açıklanabilir. (krş. T.04b/8- 05a/6) Yukarıda *yatukçı* örneğinde tanıklandığı gibi Tahran

nüshasındaki *Şıfatü'l-Arzîn* bölümünde birden fazla geçen *ulma* “testi” sözcüğünün bu duruma etken olduğu öngörülmektedir. Çünkü Tahran nüshasındaki bu bölüme bakıldığında *ulma* hikayenin akışındaki birincil yani merkezî nesnelerden biridir. Bu durumda müstensih *Şıfatü'l-Arzîn* bölümünde *ulma* sözcüğünü, salt leksikal düzeyde görmezden gelerek anlatı akışındaki mantıksal tutarlılığı sağlayamayacağını yani bağlamın anlamsal bütünlüğünü toparlayamayacağını ölçüp tartarak bu bölümün tamamını atlamayı yani performansını durdurmayı tercih ettiği ileri sürülebilir.

Tüm bunların sonucunda Londra nüshası müstensihinin bu bağlam özelinde gösterdiği refleks göz önüne alındığında müstensih çekimlediği nüshadan blok bir yapıyı tamamen atlamaktan, yok saymaktan imtina etmediğinin ortaya çıkması konu açısından oldukça önemlidir.

Buraya kadar Londra nüshası müstensihlerinin bazen leksikal düzeyde bazen tümce ya da blok bir yapı düzeyinde görmezden gelmek zorunda kaldıkları bilinçsiz müdahaleler açıklamalı olarak aktarıldı. Şimdi ise bu çalışma sürecinde Londra nüshasında bu türden saptanan diğer bilinçsiz müdahaleler aşağıda birer tablo hâlinde sunulacaktır:

Nüsha müstensihlerinin istinsah süreçlerinde karşılaştıkları sözcüksel birimleri okuyamadığı ya da okusa da anlamlandıramadığı leksikal birimleri, gördüğü sembole benzeterek yani taklit etme yolunu seçerek ya da metin vasıtasıyla sözcüğü kendilerince yorumlayarak telafi etmeye çalıştıkları öngörülen bilinçsiz müdahaleler şöyledir:

Tahran Nüshası	Londra Nüshası
----------------	----------------

T.02b/4: anıĝ ⁴⁴	L.2r/15: er ayĝu (Ata, 2019: 36); uygu ⁴⁵ (Boeschoten, 2015: 4).
T.02b/9: Moĝul sınıĝ ⁴⁶	L.2v/1: munlıĝ sınıĝ (Ata, 2019: 36); mutlıĝ sınıĝ ⁴⁷ (Boeschoten, 2015: 5).
T.03b/1: irteĝli ⁴⁸	L.3r/3: izlegen (Ata, 2019: 37).
T.105a/1: irtegen	L.77r/19: irte gâh (Ata, 2019: 150); ertege (Boeschoten, 2015: 139).
T.05a/12: börü	L.4r/9: but (Ata, 2019: 39).
T.15b/12: yas ⁴⁹ kıl-	L.11v/5: baş kıl- (Ata, 2019: 50).
T.69a/8: baĝt ⁵⁰	L.50v/21: aĝ (Ata, 2019: 110).

⁴⁴ **anıĝ** “Adj./Adv. Meaning both (a) ‘extreme(ly), excessive(ly)’ and (b) ‘evil(ly)’ and the like, so pratically sy. w. yawlak” (Clauson, 1972: 182).

⁴⁵ **uyĝu**: “‘homage’ (genuine, or mistake for uyug cf. uduĝ?)” (Boeschoten, 2015: 621).

⁴⁶ **sın** “originally ‘the human body’, hence ‘stature, height, external appearance’ and the like” (Clauson, 1972: 832).

⁴⁷ Boeschoten Londra nüshasında geçen **mutlıĝ sınıĝ** ifadesini anlamlı bulmadığı için bu kısmı Tahran nüshasıyla düzeltmeye gittiği anlaşılr (2015: 5).

⁴⁸ **irte-**: “describe by Kaş. as syn. w. iste:- ; to seek, pursue (something Acc.)” (Clauson, 1972: 208). Londra nüshası müstensihi **irte-** eylemini bilmediği 3r/3 ve 77r/19’daki kullanımlardan anlaşıyor. Londra nüshası müstensihi-1 **irteĝli** “araştıran, arayan” sözcüğünün ortografik yapısına benzeyen ve bağlama da uyum sağlayabilecek bir sözcük yazmayı tercih ettiği söylenebilir. Ancak müstensihi-2’nin metindeki sözcüğe benzer bir sözcük yazmaya çalıştığı daha açıktır. Çünkü bu noktada anlam kopukluğu daha belirgindir.

⁴⁹ **yas** “damage, harm, destruction and loss’ etc.” (Clauson, 1972: 973). **yas** sözcüğü ile ilgili değerlendirme çalışmanın ilerleyen safhasında detaylı olarak açıklanacaktır.

⁵⁰ **baĝt** (Ar.) “ördek (cins isim; tekil isim)” (Mutçalı, 1995: 58).

T.73b/5: tosun ⁵¹	L.53v/21: tütsün (Ata, 2019: 116).
T.75b/14: suk ⁵²	L.55v/1: sawuk ⁵³ (Ata, 2019: 118).
T.76a/2: sukluk	L.55v/8: savukluk (Ata, 2019: 118).
T.77a/8: irpek ⁵⁴	L.56r/21: m. ارناق. orgak (Ata, 2019: 120); arnak ‘ing. saw’ (Boeschoten, 2015: 598).
T.78b/13: taş atmak, yüzke suduk salmak, şanaç örmek	L.57v/10: ernek birle taş tüzge salmak, ceng, sapınc urmak (Ata, 2019: 122).

⁵¹ **tosun** “binmeye henüz alıştırılmamış tay, haşin tay” (Ercilasun, 2018: 894).

⁵² **suk**: “açgözlü, doymaz” (Ercilasun, 2018: 835).

⁵³ Londra nüshası 55v/1’de geçen **sawuk** sözcüğü, ilk bakışta bağlamda ciddi bir mantıksızlık yaratmaz. Ancak bağlam öncesiyle sonrasıyla takip edilip, Tahran nüshasıyla da mukayese edildiğinde Londra nüshası müstensihinin çekimlediği metinde **suk** sözcüğünün geçme ihtimali güçlenir. Londra nüshasında **suk** sözcüğünün kullanımının olmaması, **suk** ve **sawuk** sözcüklerinin ortografik biçimlerinin birbirine olan benzerliği, Londra nüshası müstensihinin anlamlandıramadığı anlaşılan **suk** “açgözlü” sözcüğü yerine gördüğü sözcüğün ortografik yapısına benzeyen, bildiği ve kullandığı **sawuk** sözcüğünü kullanmayı tercih ettiği söylenebilir. Bu nedenle müstensih bu noktada metne bilinçsiz müdahalede bulunduğu öngörülmektedir.

⁵⁴ **irpe-** “ol yığaç irpedi o tahta vb. şeyleri kesti” (Ercilasun, 2018: 122). **irpek** sözcüğü “yarmayı” sağlayan kesici bir alet” olarak betimlenebilir: “İbrâhîmnüñ cānı aydı: Kimersenî mîng kırla mîng yolu **irpek** birle ortara **yarsalar**, mîng kırla mîng yolu **kılıç** birle kesseler neçe **emgegey**, maŋa andağ erdi, tidi.” İlginç olan şey şu ki Kaşgarlı **yar-** eylemi için de “er yığaç yardı adam odun vb. şeyleri yardı” (Ercilasun, 2018: 375) tümcesini örnek vermiştir.

T. 82a/17: iw indekike ⁵⁵ ağıp ot urur erdi.	L.60v/2 ⁵⁶ : ew ileginde aşp olturur érdi (Ata, 2019: 126).
T.334a/1-2: Bu taşnı kötrüp başım üze koşğıl, indekke ağıp Muhammedning tepesinge urayın, ...	L.204v/14: bu taşnı köterip başım üze koyğıl, bék yerge minip Muhammedning başına urayın (Ata, 2019: 388); bu taşnı kötärüb başım üzä qoyğıl. Bäyik yergä minib ... (Boeschoten, 2015: 462).
T.83a/19: ol töngdergen yerni	L.61r/15-16: ol tünde ingen yerni (Ata, 2019: 126).
T.83b/1: kara suwқа	L.61r/16: kayra ⁵⁷ suvğa (Ata, 2019: 126).

⁵⁵ **endek**: “Hap. leg. ?. Oğuz x1. endek al-sath ‘a flat roof, a level surface’” (Clauson, 1972: 177); **endek** “Oğuz lehçesinde satıh” (Ercilasun, 2018: 52). Kaşgarlı *endek* sözcüğünün Oğuz lehçesine ait olduğunu ifade etmesi, bu sözcükbirimin belirli bir dil grubu tarafından kullanıldığı ve o dil grubuyla temas eden diğer dil grupları tarafından bu sözcüğe aşına olunabileceği sonucu elde edilir.

⁵⁶ Londra nüshasında *endek* “düz çatı” sözcüğünün kullanımı, varsayılan müstensih-4 tarafından sadece iki yerde kullanımı tanıklanır: 216r/17, 18. Tahran ve Londra nüshaları eşgüdümlü biçimde okunduğunda varsayılan müstensih-2 ve müstensih-3’ün çekimlenen metinde geçtiğinin varsayılması mümkün olan *endek* sözcüğünü okumakta ve anlamakta bocaladığı sezinlenmektedir. Çünkü müstensihlerin yazmayı tercih ettiği sözcükbirimlerin söz konusu bağlamda anlamsal bir muğlaklık oluşturması, onların metne bilinçsiz müdahalede bulunduğu işaret eder. *endek* sözcüğü Erken Orta Türkçe metinlerde kullanımının nadir oluşu da ileri sürülen bu fikri destekler. Böylece L.60v/2 ve L.204v/14’teki farklılaşmalar bilinçsiz müdahale olarak tanımlanabilir.

⁵⁷ *kayra suvğa* ifadesi bağlamın bütünlüğüne uygunluk göstermemektedir. Nüshada bu ifadenin kullanımı müstensih dalgınlığı faktörüne de dayandırılabilir; ancak Londra nüshası müstensihinin bu bağlamda geçen başka müdahaleleri de göz önüne alındığında müstensihinin çekimlediği metnin bu kısmındaki hikâye örgüsünü anlayamadığını söylemek daha doğru olacaktır. Bu nedenle bu düzlem örgüsünde tanıklanan farklılaşmalar, müstensihinin dalgınlığından ziyade

T.86a/14: on tiwe yüki buğday on tawar ton, ming kümüş ...	L.63r/1458: on tewe yüki buğday, on tewe on ming kümüş, ... (Ata, 2019: 130).
T.93a/16: Tonluķı taᅇsuk tawardın Rūm Hītāy atlas çuzı.	L.68v/2: Tonluķı taᅇsuk yıᅇardın / yıfar Rūm Hītāy atlas çuzı. (Ata, 2019: 138).
T.379a/16: Ey yumşak töşekde yatmaᅇan, ey tawar ton keᅇmegen.	L.237v/1: Ey yumşak töşekde yatmaᅇan, ey taᅇar ton keᅇmegen (Ata, 2019: 442).
T.98a/17: ol oᅇlaᅇu ⁵⁹ yumşak etingni yēyürde.	L.72r/11 ⁶⁰ : m. آغولاᅇو . ol aᅇulaᅇu yumşak etingni yēyürde (Ata, 2019: 144).
T.108a/3: mening me oᅇlaᅇu tenimke ...	L.79v/1: m. آغولاᅇو . mening me aᅇulaᅇu tenimge ... (Ata, 2019: 154).
T.105b/11: ey arıᅇlar uruᅇı, ey ādemīler oᅇduᅇı ...	L.77v/19: ey arıᅇ uruᅇı, ey ādemīler uᅇduᅇı, ... (Ata, 2019: 152).

müstensihin dile olan hâkimiyeti ve bilgisi derecesinde meydana geldiᅇini söylemek daha isabetli görünmektedir.

⁵⁸ Londra nüshası tarafından *tawar* sözcüᅇünün yan anlamı anlaşılmadıᅇı için bazen görmezden gelindiᅇi bazen taklit etme suretiyle başka sözcükler yazıldıᅇı, bazen de metnin anlamına göre başka sözcüklerin seçildiᅇi takip edilmektedir. Bu konu yukarıda detaylı olarak aktarılmıştır.

⁵⁹ **oᅇlaᅇu**: “gently nurtured, delicate, and the like” (Clauson, 1972: 86); **oᅇlaᅇu** “bolluk gören ve bolluk içinde yetişen kimse. Buradan hatunlar, oᅇlaᅇu katun diye adlandırılırlar” (Ercilasun, 2018: 71).

⁶⁰ Londra nüshasında *oᅇlaᅇu* sözcüᅇünün doᅇru biçimde yazılmış kullanımı yoktur. Şunu önemle belirtmek gerekir ki Boeschoten 79v/1’de *aᅇulaᅇu* şeklinde aktarırken, 72r/11’de *aᅇulaᅇu* yazımını dipnot vermeden metin içinde “*oᅇlaᅇu*” olarak aktardıᅇı takip edilir (2015: 130). Boeschoten her ne kadar transkripsiyonlu metin kısmında *oᅇlaᅇu* şeklinde aktarsa da nüshanın yazmasında *aᅇulaᅇu* olarak yazıldıᅇını önemle belirtmek gerekir.

T.109b/13: eçi ⁶¹	L.80v/11: iki (Ata, 2019: 156).
T.135b/1, 13: uğuş ⁶²	L.99r/10, 20: m. اغوش . āgūş ⁶³ (Ata, 2019: 184); uğuş ⁶⁴ (Boeschoten, 2015:180).
T.149b/18: arsıkdım ⁶⁵	L.109v/10: ııındım (Ata, 2019: 199).
T.188a/18: özi konçı teg bolup bizni koy teg sürer tidiler	L.120r/5-6: kavğunçı ⁶⁶ teg bizni sürer dërler êrdi (Ata, 2019: 249).
T. 224b/11: awurta ana	L.142v/12: ata (Ata, 2019: 286).
T.293a/11: konuqladılar	L.174r/1: kızıqladılar ⁶⁷ (Ata, 2019: 337).
T.295a/1: sedd	L.175r/14, 15: sin (Ata, 2019: 339).

⁶¹ Londra nüshası müstensihinin 80v/11'deki sözcük seçimi, onun nüshayı istinsah ederken karşılaştığı sözcüğün **eçi** olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu konuyla ilgili oluşan fikirler dayanaklarıyla birlikte yukarıda detaylı olarak açıklanmıştır.

⁶² **uğuş** “in the early period a population unit smaller than a tribe, or a clan but larger than a single unitary family ‘extended family’, or, less precisely, ‘family’; from this it came to mean ‘a generation’ or ‘degree of relationship’ (one clear case in TT VI) and later ‘a junior member of the family, grandchild’ (Clauson, 1972: 96).

⁶³ “**āgūş** “Far. uşak, hizmetçi, kul” (Ata, 2019: 475).

⁶⁴ “**uğuş** “is misspelt āgūş in ms.A (Londra)” (Boeschoten, 2015: 180).

⁶⁵ **arsık-** “aldanmak, aldatılmak” (Ercilasun, 2018: 557).

⁶⁶ **kavğunçı**: “kovalayan” “kaw- “kovmak, sürmek” eyleminden. Burada referans gösterilen nüshalar arası farklılaşmayı yaratan faktör, bilinçsiz müdahale olabileceği gibi bilinçli müdahale de olabilir.

⁶⁷ Boeschoten’in bağlamda mantıksal tutarlılığı sağlamak için Tahran nüshasında geçen **konuqladılar** ifadesini tercih ettiği dipnotla takip edilir. (2015: 394)

T.295b/5: bir kor qara temür, bir kor kızıl bakır	L.175v/15: bir qurğān temür bir qurğān kızıl bakır (Ata, 2019: 340).
T. 297a/15,16,17: koradı ⁶⁸	L.177r/9, 10: karardı ⁶⁹ (Ata, 2019: 342).
T.341b/13 ⁷⁰ : qumni mening üçün unqa ewürdi.	L.210r/10 ⁷¹ : qavmi mening yarlıqğa évürdi (Ata, 2019: 398).
T.356a/7: ot çerig atların ürkütür	L.221v/14: türgüçi (Ata, 2019: 415) ⁷² ; tüzgüçi (Boeschoten, 2015: 494).

⁶⁸ **qora-** “to suffer loss, be diminished, and like this” (Clauson, 1972: 645).

⁶⁹ Londra nüshasının bu bölümünde kopukluk mevcuttur. krş. T. 297a/14-17 ile L. 177r/9-11

⁷⁰ Tahran nüshası 341b/13'te geçen **qum** ve **un** sözcükleri doğrudan İbrahim peygamber kıssasına atfen kullanılmıştır. Çünkü **KE**'nin başlarında yer verilen İbrahin kıssasında geçen şu ifadeleri hatırlayalım:

“Nemrüdning on iki ming anbarı bar erdi, dört ming kamuğ **un** erdi kızlık bolsa satmak üçün. İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām du‘ā kıldı, ol vilāyetdaki kollar, üngürler kamuğ **un** toldı. İbrāhīm ünün kıkırdı: Keling **un** aling, tip. Kamuğ illerde tokluk boldı, Nemrüd aşlıqıka kimerse bağıguçı kalmadı” (57b/11-15).

Yukarıda tanıklanan bağlam sayesinde Tahran nüshasındaki bu sözcüklerin aslında olası müellif hattını yansıttığı sonucuna ulaşılır.

⁷¹ Londra nüshası müstensihinin **qum** sözcüğünü, **qavm** olarak okuduğu ve bundan sonra da bağlamın anlamsal yapısını onarmak için tümceye bilinçli müdahalede (**yarlıq**) bulunduğu öngörülmektedir. Çünkü Londra nüshası 210r/10'da bahsedilmeye çalışılan şey İbrahim peygamberin hikâyesinde bir mucize olarak takip edilmemektedir. Hâlbuki Londra nüshası 42v/10-13'te İbrahim'in mucizesi Tahran nüshasındakiyle paralel biçimde şöyle geçer:

“Aymışlar: Nemrüdning on eki ming enbarı bar erdi, dört ming kamuğ **un** erdi, kızlık bolsa satmak üçün. İbrāhīm du‘ā kıldı, ol vilāyetlerdeki kollar üngürler **un** toldı. İbrāhīm münādī kıldurdı, keling **un** aling tēp. Kamuğ vilāyetlerde tokluk boldı, Nemrüd aşlıqınga bağıguçı bolmadı” (Ata, 2019: 98).

⁷² **tür-** “kavrayıp düşürmek” (Ata, 2019: 924).

Bu konuya dair ayrılan çalışma süreci boyunca nüshalar arası saptanan farklılıklardan bazılarının müstensihlerin bilinçsiz müdahalesiyle mi yoksa bilinçli müdahalesiyle mi meydana geldiğine kanaat getirmek ve kanıtlamak bazen mümkün olmamıştır. Çünkü bu tür farklılıklar her ne kadar birbirlerine ortografik yönden benzeseler de müstensihlerin profesyonelce seçtiği anlaşılan bu sözcükler bağlamda tam manasıyla bir anlam kopukluğu yaratmamaktadır. Aşağıda sunulacak bu tür örnekler her iki nüsha arasında çoğaltılabilir:

T.93a/14: Kay⁷³ kızi	L.68v/1: bay kızi (Ata, 2019: 138).
T.83a/19: tang ürgerdi	L.61r/15: tang örkedi (Ata, 2019: 126).

Tahran ve Londra nüshaları mukayeseli incelendiğinde ortaya çıkan farklılıklardan biri de Tahran nüshasında takip edilen sözcükler, sözcük öbekleri ya da tümcelerin Londra nüshasında takip edilememesidir. Araştırma sürecinde bu durumu yaratan iki temel faktör gözlemlenmiştir:

Birincisi yukarıda da zikredildiği üzere müstensihlerin bilinçsiz müdahalesi sonucu olduğu öngörülmektedir. (bk. *yatukçı, yas, olma, tawar* vb.)

İkincisi ise – ki bununla ilgili çok fazla örnek var – müstensihlerin metni daha az yazma ve kısa tutmaya yönelik tavır ve tutumlarıdır. Bu çalışmada Londra nüshasında bu türde gözlemlenen yazma edimlerinin, müstensihlerin metne bilinçli müdahaleleri kapsamında değerlendirilmesine kanaat getirilmiştir. Çünkü Londra nüshası müstensihlerinden bazıları daha az efor sarfedebilmek için az sözcükle olayın ana temasını aktarmayı amaç edindiği gözlemlenir. Bu kanıyı oluşturan şey ise Tahran nüshasıyla kıyaslandığında müstensihlerin kendi mental sözlüklerinde var olduğu tanıklanan sözcüksel öğelerle betimlenen ve tasvir edilen bölümleri sıklıkla atlamalarıdır. Bu doğrultuda eldeki çalışma çerçevesinde ikinci faktöre dair tanıklanan bilinçli müdahalelere burada yer

⁷³ **Kay**: “Türklerden bir boy” (Ercilasun, 2018: 695).

verilmeyecek, başka bir çalışmanın konusu olarak değerlendirilecektir. Ancak burada bu hususun dile getirilmesindeki temel gaye Londra müstensihlerinin istinsah sürecindeki tavır ve tutumlarına temas etmek ve sonuç bölümü için de bir art bilgi oluşturmaktır.

Şimdi ise Londra nüshasında birincil faktöre dayalı olduğu tespit edilen farklılıklara dair şu örnekler sunulabilir:

	Tahran Nüshası	Londra Nüshası
1.	T.89a/18-19: Yüzini kördi yaruḳ kūn hīre ḳaldı ay <i>engip</i>⁷⁴ Ḳayda yetsūn <i>engleringe</i> taḡ tengiz lālāları.	L.65v/8-11 ⁷⁵ : (Ata, 2019: 134). ***Londra nüshasında beytin tamamı yoktur.
2.	T.93b/9: tınç köngüllerni talḡap, inç illerni bulḡap.	L.68v/10 ⁷⁶ : tınç köngüllerni bulḡap (Ata, 2019: 139).

⁷⁴ **eng-** “hayret etmek” (Ercilasun & Akkoyunlu 2018: 90); **en-** “to be preplexed” (Clauson, 1972: 168).

⁷⁵ Tahran nüshasıyla mukayese edildiğinde Londra nüshasında bir beytin eksik yazıldığı ya da Tahran nüshasında bir beytin fazla yazıldığı ortaya çıkar.

eng- eylemi “hayrete düşmek; hayretten donup kalmak, şaşmak” anlamlarıyla *DLT* ve *KB*’de kullanımı tanıklanmaktadır. Londra nüshası müstensihinin istinsah sürecindeki tutum ve tavrı düşünüldüğünde, müstensih bu beyitteki sözcüklere aşına olmadığı / bilmediği için görmezden gelerek atlamış olabilir. Tahran nüshası müstensih-i tarafından bu beytin nüshaya eklenme ihtimali ise kanaatimizce daha düşüktür. Çünkü Tahran nüshası müstensih-i çekimlediği metni birebir yazma eğilimi gösterir ve eğer metin dışına çıkacaksa da kuvvetle muhtemel şiirin sonuna eklemesi daha muhtemeldir. Hâlbuki bu beyit (89a/18-19), 7 beyitlik bir şiirin 3. beyti olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁷⁶ **talḡa-** göstergesi “harap etmek” göndergesiyle tanıklanır. Bu noktada şunu önemle belirtmek gerekir ki Londra nüshası müstensihinin *talḡa-* eylemini bilmemesi söz konusu değildir. Çünkü varsayılan müstensih-2 bu eylemin *tala-* varyantını 76v/9’da kullanmıştır. Bu nedenle Tahran nüshası 93b/9 ile Londra nüshası 68v/10 kıyaslandığında müstensih-2’nin esasen *inç* sözcüğünü anlamlandıramayıp atlamış olabileceği akla gelmektedir. Çünkü *inç* sözcüğü Londra nüshasında tek yerde tanıklanır. Bu sözcüğü istinsah eden ise müstensih-5’tir. Bu doğrultuda *inç* “rahat, sakin” sözcüğünün nüshadaki kullanım nadirliği

3.	T.325b/10: Cedel kılmadı, telim sözlemedi, sözlese beyhüde sözlemedi, kişini tepelemedi, ‘ayb yindmedi ⁷⁷ , açık yüzlüg, körklüg huluğ.	L.198v/8: Cedel kılmadı, köp sözlemedi, kişini ‘ayb kılmadı, ğırbet kılmadı, yahşı kılıklığ. (Ata, 2019: 378)
----	--	--

Sonuç

Araştırma yazısının hazırlık sürecine ilk olarak Tahran ve Londra nüshaları arasında sözcüksel düzeydeki farklılıklar tespit edilerek başlanmıştır. Söz konusu farklılıklar Tekin’in (1979) çalışması doğrultusunda oluşturulan ana başlıklar altında tetkik edilerek sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Bu süreçte bilinçli müdahale sonucunda olduğu saptanan çeşitlenmeler başka bir çalışmanın konusu olmak üzere ayrılmıştır. Elinizdeki kitabın ana temasını ise nüshalarda dalgınlık/dikkatsizlik ve bilinçsiz müdahaleler sonucunda ortaya çıktığı tespit edilen farklılıklar oluşturmaktadır. Söz konusu farklılıklara odaklanılarak yürütülen araştırmadan elde edilen bilgiler vasıtasıyla müstensihlerin dikkat düzeyleri, motivasyonları, dile olan hâkimiyetleri vb. niteliklerine dair yeni ve taze bilgiler üretmek amaçlanmıştır.

Kitabın konusu çerçevesinde ilk olarak her iki nüshada “dalgınlık ve dikkatsizlik” faktörüyle olduğu öngörülen farklılıklar / çeşitlenmeler yukarıda tek tek gösterilmiştir. Bu açıdan her iki nüsha mukayese edildiğinde Tahran nüshasına nazaran Londra nüshası müstensihlerinin dikkatsizliği veya dalgınlığı sonucunda yanlış sözcük yazımları, sözcük ya da satır atlamaları dolayısıyla bağlamda oluşan anlamsal boşlukların ve kopuklukların daha fazla olduğu sonucuna ulaşılır. Nüshadaki bu tür yapılar, Londra nüshası müstensihlerinden özellikle bazılarının istinsah motivasyonlarının

ve bu tek kullanımın da farklı bir müstensih tarafından yazıldığı düşünüldüğünde 68v/10’u çekimleyen müstensih-2’nin *inç* sözcüğünü anlamlandıramayıp atlamış olabileceğini varsaymak mümkündür.

⁷⁷ *yind*- “to search, to seek” (Clauson, 1972: 946).

ciddi oranda düşük olduğunu, bir an önce yazıp bitirme dürtüsüyle istinsah ettiklerini biz dolaylı muhataplara sezdirmektedir. Tahran nüshası bu yönden değerlendirildiğinde müstensih'in istinsah sürecinde metnin bağlamını daha dikkatli takip ettiğine ve nüshayı doğru yazma güdüsünün oldukça yüksek olduğuna dair çıkarımda bulunma imkânı doğar. Hatta Tahran nüshası müstensihinin dalgınlık ve dikkatsizlik sonucunda metinde yarattığı farklılıkların özelliklerine bakıldığında bu özelliklerin genellikle sözcüksel düzeyde atlamalar ya da tekrarlar olması müstensih'in metni satır satır takip etme güdüsüyle hareket ettiğine işaret eder. Bu durum onun önündeki metni olduğu gibi kopyalama motivasyonunun ne derece güçlü olduğunun göstergesidir.

İkinci olarak, her iki nüsha arasındaki sözcüksel düzeydeki farklılıklar “bilinçsiz müdahale” faktörü açısından ele alınarak irdelenmiş ve bu kategoride değerlendirilmesi mümkün olan farklılıklar yukarıda tek tek aktarılmıştır. Her iki nüshanın bu yönden ciddi derecede ayrıştığı ortaya çıkar. Mesela Londra nüshası müstensihlerinin metne bilinçsiz müdahaleleri, onların metindeki sözcükleri okuyamamaları ya da okusa da anlamlandıramamaları sonucunda gördüklerini bazen imlâ yönüyle taklit etme çabasıyla bazen metnin bağlamsal anlamından hareketle yorumlama gayretiyle bazen de görmezden gelerek yok sayma refleksiyle ortaya çıkar. Ancak şunu önemle belirtmek gerekir ki Londra nüshasında tanıklanan bu tür müdahaleler nüsha müstensihleri arasında aynı yönde ve seviyede değildir. Bu da Londra nüshasındaki bilinçsiz müdahaleler, nüsha müstensihlerinin bilgi ve kültürel birikimlerinin, dile hâkimiyetlerinin, farklı dil gruplarının dil kullanımına aşina olmalarının, metnin bağlamsal akışındaki kavrayış yetilerinin, istinsah edimindeki tecrübelerinin birbirlerinden farklı düzeylerde olduğunu göstermektedir.

Londra nüshasından elde edilen bu sonuca koşut biçimde Tahran nüshasında dilsel verilerle tanıklanabilen bilinçsiz müdahale – bu çalışma kapsamında - sadece bir yerde gerçekleştiği öngörülebilir. Bunlarla birlikte Boeschoten Tahran nüshası müstensihinin müellif hattındaki *kârî bol-* ifadesini yanlış anlayarak *karî bol-* şeklinde yazdığını ileri sürmektedir (2015: 439). Şunu önemle belirtmek

gerekir ki elinizdeki bu araştırma yazısı salt Tahran ve Londra nüshalarının mukayesesi temelindedir. Bu doğrultuda bakıldığı zaman Londra nüshasında *karta-* eylemine karşın Tahran nüshasında *karı bol-* ifadesinin yer alması, her iki ifadenin de metnin bağlamını yaratan yapılarda önemli bir hasar yaratmaması nedeniyle bu türden değerlendirilebilecek örnekler çalışma kapsamına alınmamıştır. Çünkü araştırma sürecinde bilinçsiz müdahale kapsamında yer verilecek her bir sözcüksel öge, tümce içindeki konumuyla, diğer sözcüklerle olan dizisel ve dizimsel ilişkileriyle, önce mikro düzeyde, daha sonra makro düzeyde anlatı bağlamıyla olan anlamsal ilişkileriyle ele alınıp irdelenerek bir sonuca varıldığını önemle belirtmek gerekir.

Asıl konumuza geri dönersek Tahran ve Londra nüshaları arasındaki farklılıklardan yola çıkılarak tespit edilmeye çalışılan bilinçsiz müdahale örneklerinin Tahran nüshasında - şu an için - son derece az tanıklanması da biz dolaylı muhataplar için bir veri niteliğindedir. Şöyle ki yukarıda da değinildiği üzere bu durum Tahran nüshası müstensihinin çekimlediği metinde okuyamadığı ya da okuyup anlamlandıramadığı dilsel birimler olmadığı sonucuna ulaştıramaz. Esasen bu durum biz dolaylı muhataplara daha başka bir tablo sunar. Bu tablo Tahran nüshası müstensihinin çekimlediği metni dikkatli biçimde istinsah etmeye çabaladığının, bu yönde okuduğunu anlamaya gayret ettiğinin, belki araştırdığının, zorlandığı ya da bocaladığı yerlerde bağlamı zedelemekten telafi etmeyi ustaca başardığının bir göstergesi olarak kabul edilmelidir. Bu doğrultuda Tahran nüshası müstensihinin eserin içeriğiyle ilgili ciddi bir bilgi birikimi ve bir metni çekimleme hususunda dikkate değer bir tecrübe ve profesyonelliğe sahip olduğu sonucuna ulaşılır. Bunun yanı sıra Tahran nüshası müstensihi özellikle *DLT*'de tanıklanan sözcükleri istinsah etmedeki uzmanlığıyla da göze çarpmaktadır. Bu durum müstensihin elinde çeşitli dil kitaplarının olduğu fikrini de uyandırır. Netice itibarıyla, yukarıda yer verilen şartlar altında Tahran nüshasını kopyalayan kişinin, metin kopyalamayı bir meslek olarak icra ettiği ve yukarıda değinilen “müstensih” kişi referansının kavramsal anlamını da tam manasıyla taşıyan biri olduğunu söylemek sanırım şaşırtıcı olmaz.

Giriş bölümünde değinildiği üzere bu çalışmanın temel gayelerinden biri de dönemin dil kullanıcılarının nüshaları ne amaçla ve ne işlevle istinsah ettiklerine dair bir çıkarıma ulaşmaktır. Müstensihlerin dalgınlıkla ve bilinçsizce metne uyguladıkları müdahalelerin sağladığı veriler bütünsel olarak değerlendirildiğinde, Tahran ve Londra nüshalarının aslında farklı amaçlarla istinsah edildiği söylenebilir. Şöyle ki Tahran nüshasının kopyalanışındaki hassasiyet ve özen ile birlikte istinsah eden kişinin performansı, Tahran nüshasının bir yazma eser koleksiyonerinin şahsi kütüphanesi için üretildiği fikrini oluşturur. Londra nüshasının ise birden fazla kişi tarafından eşit olmayan aralıklarla kopyalanması, kopyalayan kişilerin eski dile olan hâkimiyetleri ve bilgi birikimlerinin birbirlerinden farklı düzeylerde olduğunun tanıklanması, nüshayı istinsah edenlerin – özellikle bilinçli müdahaleleri⁷⁸ de göz önüne alındığında - kendi döneminin dil kullanıcılarına ve dil kullanımlarına paralel biçimde gözlemlenen kopyalama temayülü, yer yer metnin anlatısındaki detay ve tasvirlerin atlanması, ancak buna koşut biçimde anlatının salt ana fikrini aktarmada gösterdikleri tutumlar, nüshanın medrese talebeleri tarafından siyer dersinde yararlanılacak bir ders kitabı işleviyle üretildiği / çekimlendiği kanısını oluşturur.

En nihayetinde müstensihlerin bilgisini ve tecrübesini aşan dilsel birimlerle karşılaştıklarında yaşadıkları bocalamalar sonucunda gerçekleşen bilinçsiz müdahalelere bütüncül bakıldığında ve eserin diğer nüshalarıyla karşılaştırıldığında elde edilen çıkarımlar ve sonuçlar, bunun önemli bir yöntem olarak kendini tekrar kanıtladığını gösterir.

⁷⁸ Londra nüshası müstensihlerinden biri Eski Türkçede kullanımı daha yaygın olan *toğa* “doğuştan” sözcükbirimi yerine Farsça *maderzâd* sözcüğünü kullanmayı tercih etmesi, yine *yas* “zarar” sözcüğü yerine Arapça *ziyân* sözcüğünü kullanmayı tercih etmesi gibi. Nüshalar arası bu tarz çeşitlenmeler, müstensihlerin metne uyguladıkları bilinçli müdahaleler kapsamında değerlendirilir.

Kaynakça

Arslan, S. (2019). *Bilgiyi İstinsahla Çoğaltmak: Osmanlı İlim Kamuoyunda Bilginin Dolaşımı (İznik Medresesi-Süleymaniye Medreseleri dönemi)* (Tez No. 547331) [Doktora Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Aksu, A. (2019). Doğu Türkçesi Kur'an Tefsirindeki Yarık Kanat "Yarasa" Tamlaması Hakkında. *Doğumunun 120. Yılında Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu Hâtıra Kitabı*. İstanbul: Şenyıldız, pp.137-150.

Ata, A. (2019). *Rabgūzī Kışaşü'l-Enbiyā (Peygamberler Kıssası) Giriş-Metin-Dizin*, C. I-II. (1. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, A. (2025). Günümüzde Türkoloji Öğretiminin İçinde Bulunduğu Sorunlar- V. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 71-82.

Ateş, A. (1940-1942). Metin Tenkidi Hakkında (Dasitân-ı tevârîh-i mülûk-i âl-i Osman münasebeti ile). *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII/1, s. 253-257.

Boeschoten, H. E. & O'Kane, J. (2015). *Al-Rabghûzî the Stories of the Prophets*. (2nd edition). Leiden/Boston: Brill.

Boeschoten, H. E. (2022). A Dictionary of Early Middle Turkic. (with the editorial assistance of John O'Kane). Leiden/Boston: Brill.

Bozkurt, N. & Kaya, N. (2001). İstansah. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.23. 369-371.

Çelebi Çam, S. (2024), *Kışaşü'l-Enbiyā (Rabgūzī) Tahran Nüshası (Transkripsiyonlu Metin)*, *Tahran ve Londra Nüshaları Arası Eş Anlamlılık* (Tez No. 920903). [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

İnce, A. (2011). Tarihî Metinlerde Müstensih Tasarufaları. *Birinci Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu 20-21 Kasım 2018*, 25-39.

Clauson, S. G. (1972). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish. Oxford: Oxford University Press.

Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2018). *Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş - Metin - Çeviri - Notlar -Dizin*. (3. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Durgut, H. (1995). *Şeyh Süleyman Efendi-I Buhari Lügat-I Çağatay ve Türki-i Osmani (Cild-i evvel) Adlı Eserin Transkripsiyonu* (Tez No. 42555). [Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Erünsal, İ. E. (2022). İstinsah. *Türk Maarif Ansiklopedisi*. <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/istinsah/#yazar-1> (03.08.2025).

Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73 1v-235v/2), Giriş-İnceleme-Metin- Dizin* (Tez No. 141355). [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Mutçalı, S. (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları.

Onur, S. (2024). Which is the Oldest Manuscript of Rabghūzī's Qisas al Anbiyā. *Journal of Turkology*, 34(2), 839-875.

Pehlivan, G. (2014). Müstensih'in Edebî Eserin Yaratımındaki Rolü - Dede Korkut Kitabı Örneğinde -. *Milli Folklor Dergisi*, 101, 101-112.

Şirin User, H. (2006). Türkçede Para ve Para Birimi. *TDAY-Belleten*, 52(2004/1), 128-151.

Tekin, G. (1979). Hamdullah Hamdî'nin Yeni Bir Leylâ ve Mecnun Nüshası ve Metin Tenkidi Hakkında Bazı Düşünceler. *Journal of Turkish Studies*. 3, 307-341.

Usta, Z. (2023). İletişimsel İstinsah Faaliyeti ve Müstensih Performansı: Nâyî Mustafa Kevserî Efendi Özelinde. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(35), 694-710.

Usta, Z. (2024). Nâyî Mustafa Kevserî Efendi Özelinde: Bir 18. Yüzyıl Nota Koleksiyonu Bağlamında 'İletişimsel İstinsah

Faaliyeti' ve 'Müstensih Performansı' (Tez No. 848225) [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Yavuzarslan, P. (2009). Türk Dilinin Tarihî Sözcük Açıısından Yazma Eser Nüshaları. *Erdem*, 53, 221-236.

KISAS-I RABGÛZÎ'NİN

TAHRAN VE LONDRA
NÜSHALARINDAKİ

MÜSTENSİH
MÜDAHALELERİ

